

A CSÁSZÁRKORI GERMÁN PRZEWORSK-KULTÚRA KUTATÁSÁNAK LEGÚJABB EREDMÉNYEI MAGYARORSZÁGON

SOÓS ESZTER*

A leggyakrabban a germán vandál etnikummal azonosított Przeworsk-kultúra magyarországi településeinek kutatása az elmúlt évtizedben fontos új eredményeket hozott. A tanulmány e római császárkori kultúrkör Magyarország területén feltárt településeinek legújabb kutatási eredményeit foglalja össze, illetve ennek alapján foglalkozik a településterület kiterjedésével, a relatív kronológia problémájával, az anyagi kultúra fejlődésével és a kultúra kapcsolatrendszerével.

Kulcsszavak: Przeworsk-kultúra, vandálok, római import, kerámia, települések

The archaeological investigation of the settlements of the Przeworsk culture, generally identified with the Germanic Vandals, has yielded important new results during the past decade. The study reviews the new advances made in the study of the settlements of this Roman-period cultural complex in Hungary and addresses various issues such as the extent of the settlement territory, the problems in relative chronology, the development of material culture and the culture's connections.

Keywords: Przeworsk culture, Vandals, Roman imports, pottery, settlements

Bevezetés

A római császárkori Barbaricum hazai kutatásában az utóbbi évtizedig a germán településterület kevesebb figyelmet kapott a szarmata lelőhelyekkel szemben.¹

A Kárpát-medence északkeleti határvidékének tudományos vizsgálatát számos tényező nehezíti. A Kr. u. 2–4. században kulturálisan szoros kapcsolatokat mutató terület négy ország, Szlovákia, Ukrajna, Románia és Magyarország területére esik, ezért a leletanyag egységes értelmezésének lehetőségeit máig erősen befolyásolja az egyes országok kutatási szintje és a leletanyag interpretációjának helyi hagyományai.

A hazai és a nemzetközi szakirodalom a Przeworsk-kultúra Kárpát-medencei elterjedésével sokáig csak a délkelet-lengyelországi sírokkal rokon hamvasztásos temetkezések maradványait hozta összefüggésbe. A túlnyomórészt bizonytalan kontextusból származó síranyagokat keltezé-

sük alapján a Kr. u. 2. század első felében buri,² lugi, dacringi,³ a markomann háborúkat követően a viktofal és vandál⁴ csoportokkal azonosították. Az 1950-es évektől megjelent magyar publikációk a korszak kutatási módszertanának megfelelően szintén az előkerült régészeti leletanyag etnikus meghatározását helyezték előtérbe, mely kizárólag a történeti forrásokra támaszkodva torzító hatással volt annak keltezésére és értékelésére is.⁵

A síregyüttesekhez tartozó települések meghatározása és értelmezése sokáig problémákba ütközött a kutatásban. Az 1980-as évekig Ózd-Stadion lelőhely kivételével⁶ nem tártak fel nagyobb felületű települést, a kutatáshozondból előkerült kerámia leletanyagot annak típusai és díszítése alapján kötötték egyes etnikumokhoz. Így a kézzel formált, főként a plasztikus díszítésű, durva kerámia dák, a korongolt edények egy

* Kézirat beérkezett: 2019. április 12.

* Soós Eszter: 7624 Pécs, Rókus u. 2. e-mail; soos.eszter@pte.hu

¹ A tanulmány megírását a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatói Ösztöndíja támogatta.

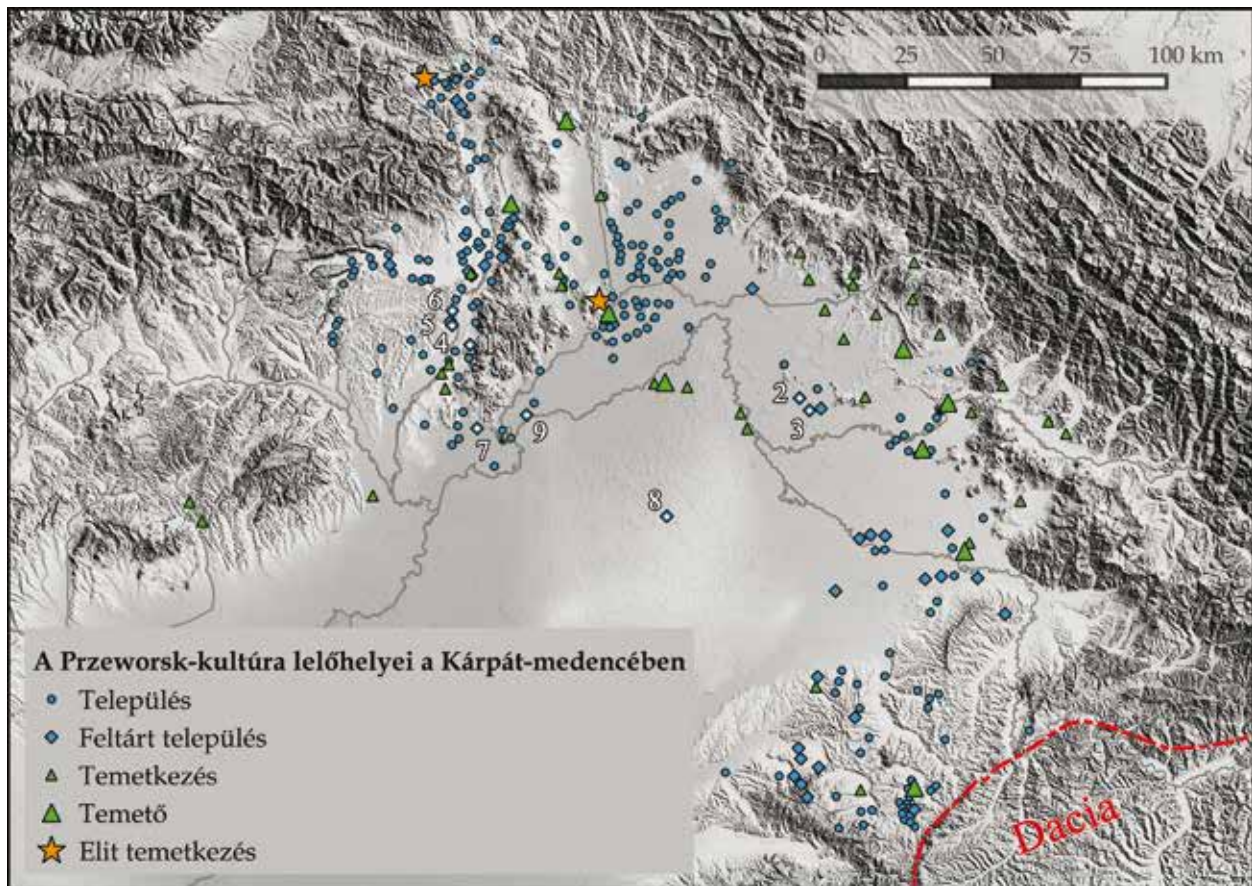
² BÓNA 1986, 63; STANCIU 1995, 172; GINDELE 2013a, 19.

³ OLĘDZKI 1999, 109; 2017, 189–190.

⁴ BÓNA, 1986, 56–76; 1993, 106–107; OLĘDZKI 1992; GODŁOWSKI 1993; OLĘDZKI 1999; 2001.

⁵ SALAMON–TÖRÖK 1960; SALAMON 1970, 140–141; VÉGH 1964; VÉGH 1985; BÓNA 1986; VÉGH 1989.

⁶ PÁRDUCZ–KÖREK 1958.

1. kép. A Przeworsk-kultúra lelőhelyei a Kárpát-medencében. 1. Arka-Fónyi-patak; 2. Beregdaróc-Zsid; 3. Beregsurány-Barátságkert; 4. Garadna-Kastély-zug; 5. Garadna-Kovács-tanya; 6. Hernádvécse-Nagy-rét; 7. Mezőzombor-Temető; 8. Pócspetri-M3 201. lh.; 9. Zalkod-Jakab-domb

Fig. 1. Sites of the Przeworsk culture in the Carpathian Basin. 1. Arka-Fónyi-patak; 2. Beregdaróc-Zsid; 3. Beregsurány-Barátságkert; 4. Garadna-Kastély-zug; 5. Garadna-Kovács-tanya; 6. Hernádvécse-Nagy-rét; 7. Mezőzombor-Temető; 8. Pócspetri-M3, Site 201; 9. Zalkod-Jakab-domb

része kelta, a kézzel formált, finom, fényezett áru germán azonosítást nyert annak ellenére, hogy a leletek gyakran ugyanabban a kontextusban kerültek elő.⁷

Salamon Ágnes topográfiai összefoglalásában az időszámításunk kezdetén az Alföld északi peremterületein és a Hernád völgyében illírek hagyatékát valószínűsítette, az Északi-középhegységben továbbélő kelta csoportokkal, a Borsodi-karszt északi részén púchovi emlékeanyaggal számolt, miközben a vandál megtelepedés emlékeit hiányolta a kutatásból.⁸ Párducz Mihály a Sajó menti településeket kvádnak tar-

totta,⁹ ugyanott Kemenczeiné Végh Katalin később a vandál csoportok térfoglalásával számolt.¹⁰ Az etnikus értelmezés fényében a területen a kora császárkorban dák, kelta, germán elemekből álló, kevert népességet (*Mixed Culture*) azonosítottak, a településeken előkerült, különböző technológiával készült kerámiatípusokat közvetlenül etnikai csoportoknak feleltetve meg.¹¹

A késő császárkorban a fazekasműhelyekben gyártott, gyorskorongolt, jó minőségű kerámia egyre nagyobb arányban volt használatban a településeken. A vaskori vagy római eredetű technológián¹² alapuló fazekasságot nem lehetett egy

⁷ LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ 1969; VÉGH 1964; VÉGH 1985; VÉGH 1989; VÉGH 1999.

⁸ VÉGH 1964, 52–53; SALAMON-TÖRÖK 1960, 171; SALAMON 1966, 86. A teória E. Beninger munkájára támaszkodott, aki a Púchov-kultúra hordozóit illír eredetűnek tartotta (BENINGER 1937, 99).

⁹ Miskolc-Feketekapu (PÁRDU CZ 1957); Ózd-Stadion (PÁRDU CZ-KÖREK 1958).

¹⁰ Sajókeresztúr (VÉGH 1985, 106); Szirmabesenyő (VÉGH 1999, 219).

¹¹ LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ 1969, 458–466; OLĘDZKI 2014.

¹² GINDELE 2015a.

konkrét népcsoporthoz kapcsolni, így a kutatás etnikailag nem meghatározható csoportokkal számolt, lezárva a Przeworsk-lelőhelyek keletkezését a Kr. u. 2–3. század fordulóján vagy a 3. század első évtizedeiben.¹³ Ugyanezen módszertani megközelítés alapján terjedt el a „Bereg-kultúra” fogalma, mely a késő császárkori, szürke, bepecsételt mintákkal díszített, korongolt edényeket és azok lelőhelyeit jelöli.¹⁴

Napjainkra a Przeworsk-kultúra településhálózata és a telepekre jellemző anyagi kultúra is egyre pontosabban körvonalazható.¹⁵ A magyarországi kutatás számára kiemelkedő lehetőséget teremtenek az ezredforduló körül a Borsod-Abaúj-Zemplén megyében is meginduló, nagy felületű leletmentő feltárások eredményei. Elsősorban a Miskolcot Kassával összekötő, a Hernád jobb partján futó, 3-as számú főút bővítési és rekonstrukciós munkái során feltárt lelőhelyek, mint Garadna-Kovács-tanya és Hernádvécse-Nagy-rét jól dokumentált jelenségei és selejteztelen leletanyaga szolgáltatnak alapot a modern feldolgozások számára.¹⁶ Az eredmények lehetőséget adtak a korábban, kis felületen kutatott vagy csak rétegdatokkal dokumentált telepanyagok elemzésére és újraértékelésére is, mint Arka-Fónyi-patak,¹⁷ a Taktaközből Mezőzombor-Temető,¹⁸ a Bodrogek területén Zalkod-Jakabdomb,¹⁹ valamint a nemrégiben feltárt lelőhelyekkel való összevetésre is, mint Beregdaróc-Zsid és Beregsurány-Barátságkert.²⁰ A történeti források alapján kialakított topográfia helyett a kultúrkör elterjedése is a leletanyag alapján lesz igazolható.

Földrajzi keretek

A Przeworsk-kultúrkör Kárpát-medencén belüli területe a Felső-Tisza vidék északkeleti, dombvidéki területeit foglalja magába, nagyjából a Tisza vonalától a Kárpátok hegylábi folyóvölgyeiig (1. kép).²¹ Az eddig ismert adataink arra utalnak, hogy délkeleti irányban a daciai limes, dél-délnyugat felé pedig az alföldi szarmata településte-

rület felé éles határvonal fogható meg kiterjedésében.²² Nyugati határa a kevés publikált új ásatás miatt kevésbé tisztázható, de a Sajótól nyugatra inkább a kvád anyagi kultúra jellemzői domináltak.²³ A Miskolc környékén feltárt települések leletanyaga kvád és Przeworsk-jellemzőket is hordoz, lehetséges, hogy a két germán kultúrkör viszonylag széles átmeneti zónájával számolhatunk.²⁴ Északkeleti határa a legkevésbé ismert: egyelőre vitatott, hogy a Kárpátokon belül feltárt halmos temetkezések a kárpáti halomsíros kultúra (*Carpathian Barrow Culture*) köréhez sorolhatóak, vagy csupán a halom állításának szokása jelent meg bizonyos Przeworsk-lelőhelyeken.²⁵

Magyarország területén a Hernád-völgy, a Szerencsköz, a Bodrogek és a Beregi-Tiszahát területe biztosan a kultúrkörhöz tartozott.

Garadna-Kovács-tanya (Elkerülő út, 1. lh.)

A Hernád völgyében, a Bársonyos patak teraszán húzódó, Garadna-Kovács-tanyai teleprészlet jelenleg Csengersima-Petea után²⁶ a második legnagyobb felületen dokumentált és feldolgozott Przeworsk-település a Kárpát-medencében.

A 6100 m² kiterjedésű feltárt felületen, 2002–2003 során 434 római kori régészeti jelenség került napvilágra.²⁷ A nagyjából 160 m-es tszf-i magasságon húzódó keskeny folyóterazon a jelenségek az egykori Bársonyos-patak partját követve, csoportokban helyezkedtek el. Minden, egymástól 20–35 m-re elhelyezkedő jelenségcsoportot földbe mélyített, cölöpszerkezetes épületek, nagyobb alapterületű, szabálytalan formájú, hulladékkal feltöltött agyagnyerő gödrök, tárolóvermek és -gödrök, valamint kiégett oldalú, négyszögletes tüzelőhelyek alkottak (2. kép).

A legészakabbi csoportot egy kisebb alapterületű, kétoszlopos, oldalai mentén több cölöplyukkal ellátott és legalább három hatoszlopos építmény alkotta. Környezetükben több, részben bizonytalan stratigráfiai helyzetű, nagyméretű gödörkomplexumot tártak fel. A második jelenségcsoporthoz legalább 9–10 épület tartozott, melyek közül nyolc két párhuzamos, Ny-DNy-K-ÉK irányú sorban helyezkedett el. A feltárt felület északi és középső részén koncentráltak a

¹³ LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ 1969; LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ 1992; PINTYE 2010.

¹⁴ Részletesen: SOÓS in press.

¹⁵ GINDELE-ISTVÁNOVITS 2009; GINDELE 2010.

¹⁶ A tanulmányban említett publikálatlan lelőhelyeket a szerző dolgozta fel doktori disszertáció keretében (SOÓS 2015).

¹⁷ SOÓS 2017.

¹⁸ CSENGERI 2015.

¹⁹ SALAMON 1970.

²⁰ PINTYE 2010; ISTVÁNOVITS 1997.

²¹ GINDELE 2010, 9–11; LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ 1969, Abb. 1; SOÓS 2016, Fig. 1.

²² GINDELE 2010, 10, Karte 2; MASEK 2012, 254–256.

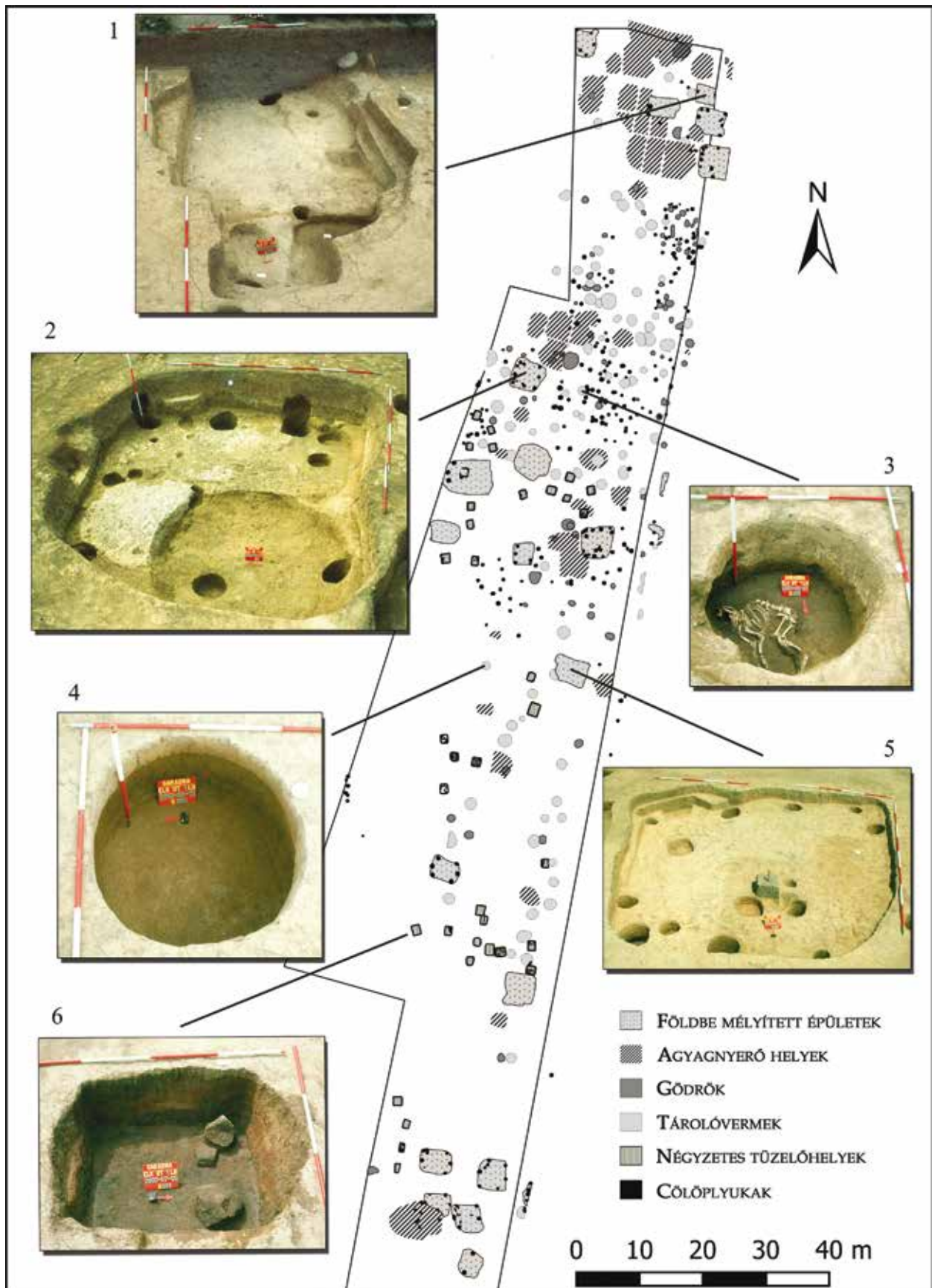
²³ SOÓS 2017, 36–37; SOÓS-TANKÓ 2018a, 295–296, Fig. 1–2.

²⁴ A pontosabb kép megrajzolásához a Sajó-völgyi települések újbóli vizsgálata szükséges (VÉGH 1989; VÉGH 1999).

²⁵ KOBÁLY 1998, 122–123; VAKULENKO 2008, 141–142, 148, 165, Fig. 1; ISTVÁNOVITS-KULCSÁR 2017, 255–256, Fig. 204.

²⁶ GINDELE-ISTVÁNOVITS 2009; GINDELE-ISTVÁNOVITS 2011.

²⁷ A feltárásról részletesen: CSENGERI-PUSZTAI 2008, 97.

2. kép. Garadna-Kovács-tanya. 1. s108; 2. s9; 3. s255; 4. s230; 5. s302; 6. s331

Fig. 2. Garadna-Kovács-tanya. 1. s108; 2. s9; 3. s255; 4. s230; 5. s302; 6. s331

134 méhkas alakú vagy hengeres tárolóverem és -gödör legnagyobb része, melyek elhelyezkedésében szabályosságot vagy csoportosulást nem lehetett megfigyelni (2. kép 4). Szintén a második jelenségcsoport környezetében jelentkeztek először az átégett oldalú, négyszögletes tüzelőhelyek, melyek leletanyagot nem, csak szenült famaradványokat és nagyobb köveket tartalmaztak. A harmadik, az előzőtől 20 m-re, délre feltárt objektumcsoport egy épületből és egy agyaggyérő gödörből állt. A negyedikhez is csupán két épület sorolható, szintén gödrökkel, tüzelőhelyekkel kiegészülve. Az utolsó csoportot a felszín déli sarkában hét, egymáshoz igen közel leásott, részben egymást metsző épület és több tüzelőhely alkotta, néhány tárolóveremmel együtt.

A lelőhely északi felében előkerült cölöplyukak egy része valószínűleg kisebb alapterületű, felszíni építmény nyoma lehetett, azonban összetartozásuk megfigyelhető járósínt hiányában, valamint a számos szuperpozíció miatt bizonytalan. A háztartási hulladékon kívül 22 gödörből részleges vagy teljes állatvázak kerültek elő, nagyrészt kutyák, de sertések, kiskérődzők és macskák maradványai is megfigyelhetőek voltak (2. kép 3).²⁸

A régészeti jelenségek egy része, mint a gödrök, cölöpszerkezetek, a méhkas alakú verem általánosan jellemzőek a római császárkori, barbaricum telepekre. Megfigyelhetőek azonban olyan jellegzetes objektumok, mint a négyzetes alakú tüzelőhelyek vagy bizonyos épület-típusok, melyeknek számos analógiája található római kori germán területen.

A kisebb alapterületű, rövidebbik oldalainak közepén egy-egy oszloppal ellátott épület (2. kép 1) a Droberjar-féle A1/Kolnák II/Behm-Blancke 2/Leube A típusba sorolható.²⁹ A Kárpát-medencei germán telepeken ezek a kisméretű épületek általában nem önmagukban jelennek meg, hanem egyéb földbe mélyített és földfelszíni építmények társaságában. A kétoszlopos típus analógiái Nyugat-Szlovákiából kimondottan a késő La Tène-időszakból és a kora császárkorból ismertek, így a publikációk a késő vaskori hagyomány továbbéléseként tekintenek a jelenségre.³⁰

A garadnai hatoszlopos épületeknél a legtöbb esetben a cölöplyukak a rövidebb oldal mentén sorakoztak (2. kép 5), ami a Kolnák 4/2/Leube

C2/Donat C1 szerkezet típusnak felel meg.³¹ A Kárpát-medencén belül ez a konstrukció főként Észak-Erdély, Partium és Kárpátalja területén volt gyakori.³² A típus szoros összefüggést mutat a rövidebb oldal mentén négy cölöphellyel rendelkező épületekkel, a két szerkezet típus nem választható szigorúan külön egymástól.³³

Garadnán három esetben az építmények hossz tengelyében levő cölöplyukakon kívüli oszlopokat nem a sarkokba, hanem a hosszabb oldal mentén ásták le (2. kép 2). A szerkezet, ami eddigi adataink alapján Kárpát-medencei jellegzetesség, a Droberjar-féle B1/Kolnák 3/1/Leube C1 típusként került meghatározásra.³⁴ Az épület típus a Kárpát-medencei Przeworsk-kultúrkör kvád területekkel szomszédos vidékén, a Hernád-völgyben és attól nyugatra volt inkább használatban. A Kr. u. 2. század második felétől terjedtek el Przeworsk-területen, és a késő császárkorban is használatban maradtak.³⁵

A jelenségek közül figyelmet érdemelnek a négyszögletes, kis alapterületű, átégett oldalú tüzelőhelyek, melyek Garadnán nagyjából É-D és K-Ny irányú sorokba rendezve, tízes, húszas csoportokban kerültek elő (2. kép 6). A jelenségek az eddigi kutatások alapján szinte kizárólag a Przeworsk-kultúra településeire jellemzőek, mind a kultúrkör lengyelországi törzsterületén, mind a Kárpátokon belül. Funkciójukat mind ez idáig nem lehetett pontosan meghatározni, településeken belüli elhelyezkedésük és számuk alapján valamilyen ismétlődő háztartási tevékenység nyomai lehetnek.³⁶

Garadna-Kovács-tanya lelőhely a kiterjedt területen dokumentált telepszerkezet és a számos jelenségtípus mellett a nagy mennyiségű, kontextusból előkerült leletanyag alapján is kiindulópontot jelent a kutatás számára. A leletanyag nagy része a háztartási hulladékként tízezres nagyságrendben előkerült kerámia- és állatcsont-töredék volt. A kerámia leletanyag a kézzel formált, fényezett, feketére égetett, jellegzetes Przeworsk-edényeken kívül nagy mennyiségű,

²⁸ DARÓCZI-SZABÓ 2009; SOÓS 2015, 218–224.

²⁹ LEUBE 2009, Abb 99; újabb tipológia alapján Kolnák 2/1 (KOLNÁK 1998, 145, Abb. 1).

³⁰ KOLNÁK 1962, 368; DROBERJAR 1997, 19; KOLNÁK 1998, 146; VARSÍK 1999, 629–630, Abb. 5. Branč-Helyföldek kvád lelőhelyen a telep korai időszakában szintén használatban volt az épülettípus (KOLNÁK et. al. 2007, 13–19, Obr. 7).

³¹ KOLNÁK 1998, 145, Abb. 1; LEUBE 2009, 133, Abb. 99.

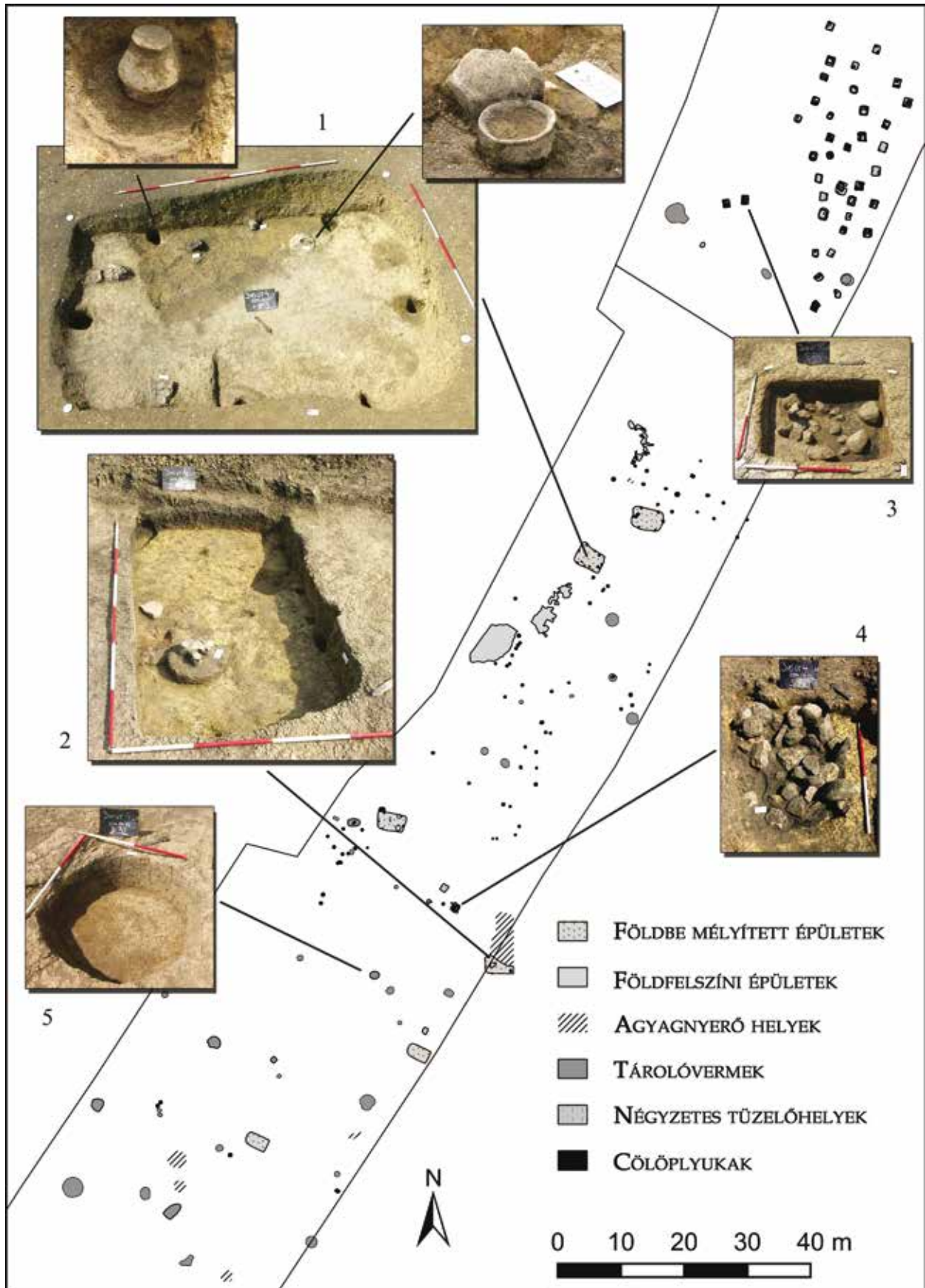
³² Typ. 3: GINDELE-ISTVÁNOVITS 2009, 13–14, Abb.1; KOTIGOROSKO 1995, Fig. 75.

³³ Ahogy Csengersimán is, utóbbi a 4-es típus. Legnagyobb számban a 2a fázisra keltezhetőek, de a császárkor végéig megfigyelhető használatuk (GINDELE-ISTVÁNOVITS 2009, 14, Abb. 1).

³⁴ DROBERJAR 1997, 22; LEUBE 2009, 147; KOLNÁK 1962, 396–397; KOLNÁK 1998, 145, Abb. 1, ott a 3/1. típus.

³⁵ PÁRDUCZ-KOREK 1958, 25, 95. jelenség, 3. kép 3; LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ 1969, 418, Abb 3/2, Abb 8; SOÓS 2017, 20.

³⁶ A korai kutatásban szénégető boksának, füstölőnek és ércpörkölőnek meghatározott jelenségeket újabb Gindele Róbert rituális tevékenységgel hozta összefüggésbe (SOÓS 2011; GINDELE 2015b).

3. kép. Hernádvécse-Nagy-rét, 4-5. lelőhelyek. 1. s183; 2. s114-115; 3. 5. lh/s10; 4. s140; 5. s32

Fig. 3. Hernádvécse-Nagy-rét, Sites 4-5. 1. s183; 2. s114-115; 3. Site 5; 4. s140; 5. s32

változatos formavilágú és funkciójú durva főzőedényt is tartalmazott. A lelőhely korai fázisától kezdve számolhatunk gyorskorongolt kerámia használatával is, tárolás céljára pedig nagyméretű, vastag falú hombárok szolgáltak.

A római provinciális területekkel való kapcsolatra a csaknem 70 db, a rheinzaberni, westendorfi és pfaenhofeni műhelyekben készült terra sigillata töredék mellett³⁷ pannóniai agyagbevonatos áru (*Pannonische Glanztonware*) 47 töredéke és három, barbár területen ritka üveg pohár maradványa is utal. A helyi kerámiaanyagban előforduló formai megoldások és bizonyos díszítéstípusok alapján a szarmata és a kvád anyagi kultúra hatása is megfigyelhető.

Az étkezési hulladékként előkerült állatsontmaradványok nagy része szarvasmarha volt. A letelepült életmódra utal, hogy második helyen a fogyasztott fajok sorában a sertés állt a kiskérődzők előtt, valamint hogy vadállatok maradványai kevesebb mint 1%-ban voltak jelen a leletanyagban.³⁸

A lelőhely a telepjelenségek típusai, egymáshoz való viszonya és a szuperpozíciók, valamint a leletanyag alapján hosszú ideig, megszakítás nélkül volt lakott. Kezdeti fázisa a B2/C1 periódusra tehető, és megérte a C3/D1 időszakot is, így a Kr. u. 2. század második felétől a 4. század utolsó harmadáig követhető az élet a lelőhelyen.

Hernádvécse-Nagy-rét, 4-7. lh.

A Garadna-Kovács tanyától mintegy 6 km-re, északra elhelyezkedő Hernádvécse-Nagy-rét, 4, 5, 6, 7. számú lelőhelyeken 2004-ben végeztek leletmentő feltárást a Miskolci Herman Ottó Múzeum munkatársai. A Hernád keskeny teraszán húzódó lelőhelyeken neolitikus, késő bronzkori telepjelenségek is előkerültek, valamint egy hun kori tanya is napvilágot látott.³⁹

A Przeworsk-település jelenségei a 4-5. és a 6-7. lelőhelyek területén, egymástól nagyobb távolságra jelentkeztek, sűrűsödésük alapján két tanyaszerű telep nyomaként határozhatóak meg (3. kép).

A 4. lelőhely északi felében egy települési egység központi részét három egymástól 10-20 m-re elhelyezkedő, földbe mélyített, hatoszlopos szerkezetű épület és három, bizonytalanul meghatározható, felszíni cölöpszerkezetes építmény alkotta (3. kép 1). A háztartási hulladék nagy része – hasonlóan Garadna-Kovács-tanyához – kisebb

és nagyobb, szabálytalan alakú gödörkomplexumokból származott, melyeket az előbbi épületektől mintegy 40 m-re, északra és délre tártak fel. A 4. lelőhely déli felében három kisebb alapterületű, egy- vagy kétoszlopos, földbe mélyített épület állt, környezetükben hengeres és méhkas alakú tárolóvermek voltak (3. kép 2, 5). Hernádvécse-n a négyzetes tüzelőhelyek a felszíni épületektől 40-50 m-re északra, sorokba rendezve jelentkeztek (3. kép 3-4). Az 5. lelőhely déli felében és a 7. lelőhelyen előkerült több tucat tüzelőhely önálló településrészt alkotott, közelükben más jelenség nem került elő.⁴⁰

Hernádvécse kisebb alapterületű és hatoszlopos, földbe mélyített épületei számos analógiával rendelkeznek a Zempléntől nyugatra fekvő, Kr. u. 2-3. századi lelőhelyekkel.⁴¹

A település kerámia leletanyaga szinte kizárólag kézzel formált edényekből állt. A finom, fényezett, feketére égetett Przeworsk-tálakat, -tálkákat és -fazekakat változatos formájú és funkciójú durva edények, fazekak, tálak, csészék, fedők, miniatűr edények és sütőtálak egészítették ki. A gyorskorongolt technológiát csak pár nagyméretű hombár töredéke képviselte. A település archaikus jellegű kerámiaanyagát római import darabok, rheinzaberni és westendorfi sigillata töredékek, egy korai mortárium és egy zöld, hasábos testű üvegpalack töredéke egészíti ki.

Hernádvécse-Nagy-rét települése szintén a B2/C1 periódusban, a Kr. u. 2. század második felében létesülhetett, felső időhatára a 3. századon belül nem határozható meg pontosabban.

Annak ellenére, hogy időbeli átfedés tapasztalható Garadna-Kovács-tanyával, a két település leletanyaga eltérő hagyományokról és részben eltérő szokásokról tanúskodik. Hernádvécse az archaikus kerámiaformák, a gyorskorongolt edények szinte teljes hiánya, valamint a szórt, tanyaszerű településszerkezet alapján egy, a markomann háborúk időszakában újonnan a Felső-Tisza-vidékre beköltöző csoport hagyatékaként határozható meg.⁴²

A magyarországi Przeworsk-települések időrendje

A Kr. u. 1. századi leletanyag problémája

A Przeworsk-kultúrkör Kárpát-medencén belüli térhódítása a Kr. u. 2. század első felétől, vagy

³⁷ GYALAI 2009.

³⁸ DARÓCZI-SZABÓ 2009.

³⁹ Utóbbi részletes közlése: Soós et al. 2017.

⁴⁰ A négyzetes tüzelőhelyek telepen belüli elkülönülése több esetben is megfigyelhető volt (GINDELE 2015b, 91-93).

⁴¹ Lásd 34. jegyzet.

⁴² Több, elsősorban romániai lelőhely alapján (GINDELE 2014, 141).

legkorábban az 1–2. század fordulójától, a B2 fázistól datálható.⁴³

A Kr. u. 1. századi emléanyag leválasztása és meghatározása problémás, az alföldi szarmata területekhez hasonlóan⁴⁴ a Felső-Tisza-vidéken is. A szakirodalom egy része a kelta és dák jellegű emléanyag kora császárkori, általános továbbélésével és germán elemekkel való keveredésével számol,⁴⁵ mely azonban igen kevés esetben bizonyítható.

A Kárpát-medence északkeleti részén csak egyes, központi szerepet betöltő lelőhelyek keltezhetőek biztosan a La Tène D időszakra.⁴⁶ A szlovák kutatásban definiált *kelto-dák* horizont Kr. e. 1. század és a Kr. u. 1. század közé datálható, besimított díszű és vörös, festett, ill. egyértelműen dák jellegű kerámiaanyaga erődített központi telepekhez és azok közvetlen környezetéhez köthető, mint Zemplén-Várhegy⁴⁷ vagy Mala Kopanya.⁴⁸ A tágabb régióban a síktelepülések kerámiaformái megfeleltethetőek a La Tène B2/C1 telepek leletanyagának, így közvetlenül nem bizonyítható, hogy későbbre keltezhetőek, mint a Kr. e. 3–2. század.⁴⁹

Több magyarországi és szlovákiai, kora császárkortól vagy a Kr. u. 1. századtól indított település keltezése azon alapult, hogy a leletek között kelta töredékek fordultak elő, melyeket vagy a telep korai rétegeként határoztak meg, vagy a leletanyaghoz soroltak.⁵⁰

Részletesen vizsgálva az említett publikációkat azonban megállapítható, hogy a La Tène jellegű leletanyag császárkori keltezése kérdéses. A Sajó-völgyi és Miskolc környéki településeken, mint Sajókeresztúron vagy Miskolc-Szirmán a korongolt S-profilú tálak és fazekak töredékei legtöbbször szórványként vagy csupán mélységadattal dokumentálva szerepelnek, így a római korhoz való sorolásuk vitatható.⁵¹ Meg kell említeni azonban, hogy a felbukkanó kelta jellegű

anyag többségét grafitos sítulák töredékei teszik ki, így a típus elterjedését és kronológiáját érdemes lesz az egyéb kerámiatípusoktól függetlenül is megvizsgálni.⁵²

A szlovákiai és északnyugat-erdélyi lelőhelyeken dákként azonosított emléanyag⁵³ a magyarországi Przeworsk-területeken nem került elő, ahogy Szabolcs-Szatmár-Bereg megye szarmata területein sem.⁵⁴ A korábban dáknak tartott, kézzel formált, durva kerámia formatípusai és a legtöbb plasztikus díszítés, mint az ujjbenyomkodott borda Kr. u. 2–3. századi kontextusból ismert.⁵⁵

A Przeworsk-megtelepedés kezdetei és a Severus-kor (B2-B2/C1-C1a)

A Kárpát-medence északkeleti peremvidékén a császárkor kezdete mind a történeti adatok, mind az anyagi kultúra átalakulása alapján a traianusi dák háborúktól határozható meg.⁵⁶ A dák/kelto-dák hatalmi hálózat szétesésével párhuzamosan jelentek meg az első germán csoportok a térségben.

A terület elfoglalásának katonai jellegére utal, hogy a Kárpát-medencében a B2 fázisra keltezhető legkorábbi Przeworsk jellegű fegyveres temetkezések késő vaskori erődített telepek, Zemplén-Várhegy és Mala Kopanya közvetlen közeléből kerültek elő.⁵⁷ A zemplén-szélmalomdombi temető publikációja alapján elterjedt kelta, dák, germán kevert népesség kontinuitása revíziót

⁴³ A római császárkori régészeti anyag keltezése provinciális import tárgyakon és kerámia formatipológián alapul. Mind ez idáig nem került sor az említett fázisok radiokarbon adatokkal való ellenőrzésére. A továbbiakban a közép-európai Barbaricum területére kidolgozott relatív fázisokat használom (GODŁOWSKI 1992; TEJRAL 1992).

⁴⁴ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2006.

⁴⁵ SALAMON–TÖRÖK 1960; LAMIOVÁ–SCHMIEDLOVÁ 1969, 461–463; BUDINSKÝ–KRIČKA–LAMIOVÁ–SCHMIEDLOVÁ 1990;

⁴⁶ ALMÁSSY 2001; ALMÁSSY 2009; PIETA 2010, 44–45, 87–88, Abb. 15b.

⁴⁷ PIETA 2010, 184–185, Abb. 80.

⁴⁸ KOTIGOROSKO 2009.

⁴⁹ ALMÁSSY 2009; Az Északi-Középhegység területét illetően a problémát részletesen tárgyaltuk legutóbbi cikkünkben: SOÓS–TANKÓ 2018b

⁵⁰ SALAMON–TÖRÖK 1960; JUREČKO 1983; KAMINSKÁ 2005.

⁵¹ VÉGH 1964, 52; VÉGH 1985, 106; VÉGH 1989; VÉGH 1999, 219.

⁵² VÉGH 1985, 5. kép 2; VÉGH 1989, 484; VÉGH 1999, 212, 6. kép 1–2, 6, 7, kép 9, 18, 8. kép 17; LAMIOVÁ–SCHMIEDLOVÁ 1969, 462. A típus a hagyományos LT D kelteztől eltérően már a LT B2-C1 időszakról elterjedt (TANKÓ 2010, 324). Egyes kézműves termékek továbbélésének lehetőségét Almássy Katalin is felvetette (ALMÁSSY 2009, 257). A típus töredékei számos olyan lelőhelyről is ismertek, ahonnan egyéb vaskori jellegű anyag nem adatolt. Nem zárható ki az sem, hogy az 1960-as évek terepi selejtezése miatt magasabb a jellegzetes kerámia-típus aránya a LT töredékek között.

⁵³ LAMIOVÁ–SCHMIEDLOVÁ 1969, 458–460; LUŠTIKOVA 2007; GINDELE 2004.

⁵⁴ MASEK 2012, 257–258.

⁵⁵ VÉGH 1975, 84; VÉGH 1985, 103; VÉGH 1989, 488; VÉGH 1999, 212; ISTVÁNOVITS 1997, 720–721, Fig. 10, 3, Fig. 11, 1, 3; GINDELE 2013, 12. Szarmata területen a dák jellegűnek tartott emléanyag szintén hasonló kontextusban azonosítható (VADAY 1996, 156–157).

⁵⁶ GINDELE 2010, 128; GINDELE 2013, 11.

⁵⁷ Ellentétben a felbukkanó 1. századi datálással (KOTIGOROSKO et al. 2004; ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2017, 255). A Mala Kopanyán előkerült B1 fázisra keltezhető sír a sodronying maradványával a korábbi dák településhez köthető (KOBÁLY 1998, 116–117, 121; VAKULENKO 2008, 164). Zemplén-Szélmalomdomb esetében a temetkezési helyszín is azonos, míg a Mala Kopanya-i erőd melletti dombon elkülönülve kerültek elő Przeworsk sírok (HULLÁM 2012, 85; KOTIGOROSKO et al. 2004).

igényel, jóval valószínűbb, hogy a korábbi késő vaskori temetkezőhelyet használták a később érkező germán csoportok is.⁵⁸ Annak ellenére, hogy bizonytalan a kelto-dák horizont felső időhatára, sem római, sem germán erőszakos pusztítás nyoma nem azonosítható – az újonnan érkező csoportok a rendelkezésre álló stratégiai pontokat hasznosították.⁵⁹

A Przeworsk fegyveres, hamvasztásos sír-együttesek túlnyomó többsége a B2/C1-C1a periódusban, a Kr. u. 2. század második felétől a 3. század első évtizedeiig került földbe,⁶⁰ leletanyaguk szoros kapcsolatot mutat a Lengyelország délkeleti részén szintén ekkor elterjedő Przeworsk-kultúra emlékéanyagával.⁶¹ A kutatás a migrációs hullámot régóta a markomann-szarmata háborúk eseményei közt említett, hasding vandál, victofal és lacring elnevezésű csoportok beköltözésével hozza összefüggésbe.⁶²

A meglepően alacsony számú, eddig nagyjából 37–38 lelőhelyről ismert, körülbelül félszáz temetkezéssel szemben⁶³ a kialakuló településhálózat igen sűrűnek tekinthető, jelenleg ugyanis több mint 300 telepnyomot ismerünk a kultúra Kárpát-medencei területéről. Az elemzett lelőhelyek túlnyomó többsége a B2-B2/C1 periódustól keltezhető, vagy legalábbis biztosan volt Antoninus- vagy Severus-kori időszak. Felső időhatárunk azonban a temetkezésekkel ellentétben a késő császárkor végéig követhető.

A pontos kronológia kialakítását nehezíti, hogy a települések leletanyaga kevés átfedést mutat a temetkezésekben előforduló tárgyakkal, valamint a sokáig, megszakítás nélkül lakott lelőhelyeken a hulladék folyamatos felhalmozódása, a viseleti elemek és római import tárgyak hosszú használati ideje miatt a fázisok szigorú elkülönítése nem lehetséges.

Az első germán temetkezésekkel egykorú, B2 fázisra keltezhető településekről kevés adatunk van.⁶⁴ A Magyarország területén feltárt lelőhelyek a markomann háborúk korától, a B2/C1 periódustól keltezhetőek.⁶⁵ Pontosan az időszakhoz

tartozó jelenségeket és teleprészleteket leválasztani egyelőre nem lehetséges, az import darabok gyakran a Kr. u. 3. század első évtizedeire keltezhető egyéb leletekkel együtt kerülnek elő.

A legkorábbi eredetű importtárgyak – egy Garadna-Kovács-tanyai Faustina dénárt leszámítva⁶⁶ – a római üvegleletek. A Beregdaróc-Zsid lelőhelyen talált bordás tál vagy tárolóedény és a tálka töredékei a Kr. u. 1. század második fele és a 2. század első fele közt készülhettek, a feltáró szerint azonban a markomann háborúk korában kerültek földbe (4. kép 1–2).⁶⁷

Hernádvécse-Nagy-rét lelőhelyről egy áttetsző üvegzöld színű, hasábos testű palack töredéke került elő (4. kép 3), mely színe alapján a Kr. u. 2. század második felében, a 3. században lehetett használatban.⁶⁸

Szintén Hernádvécse-n került elő egy korai, magas peremlécű *dörzstál*, melyhez hasonló darabok provinciális területen a Kr. u. 2. század 2–3. negyedére keltezhetőek (4. kép 4).⁶⁹

Garadna-Kovács-tanyáról több szürke agyagmázás, díszítetlen vagy fogaskerékmintás, Drag 37-es formát utánzó tál (*Pannonische Glanztonware, PGW*) ismert (4. kép 5, 7). A hasonló agyagmázás felületű edények provinciális területen a Kr. u. 1. század második felétől a 3. század elejéig voltak jellemzőek, a budaörsi vicus területén általában Hadrianus–Antonius koriak, de használatuk a Severus-korban is gyakori.⁷⁰ Barbaricum példányaik esetében az utóbbi, késői kelteztést valószínűsítik.⁷¹

A provinciális áruk szintén korai darabjait a *festett sávós kerámiatöredékek* jelentik (4. kép 6, 8). A brigetioi műhely virágzását és a pannóniai gyártásukat a Kr. u. 2. század második felére és a 3. század elejére helyezte a kutatás.⁷² A szarmata Barbaricumban a 2. század második felétől terjedtek el nagyobb számban, a kelet-szlovákiai Przeworsk-lelőhelyeken előkerült darabok kelteztése is ennek megfelelő.⁷³

A B2/C1-C1a periódusra keltezhető kistárgyak másik része barbaricum eredetű. Egy Garadna-Kovács-tanyai kisméretű *térdfibula* kéttagú, keskeny, félkörös fejlappal ellátott, felsőhú-

⁵⁸ BUDINSKÝ-KRIČKA–LAMIOVÁ–SCHMIEDLOVÁ 1990.

⁵⁹ VAKULENKO 2008, 164; KOTIGOROSKO 2009; GINDELE 2013, 13.

⁶⁰ HULLÁM 2012, 92.

⁶¹ MADYDA–LEGUTKO–RODZIŃKA–NOWAK 2012; MADYDA–LEGUTKO et al. 2013.

⁶² GODŁOWSKI 1984.

⁶³ GODŁOWSKI 1993; HULLÁM 2012. A leletek bizonytalan régészeti kontextusa miatt a sír-együttesek a legtöbb esetben nem különíthetőek el.

⁶⁴ GINDELE–ISTVÁNOVITS 2009, 51–52; GINDELE 2010, 128–131, Abb. 62; GINDELE 2013, 14, Taf. I.

⁶⁵ Nem lehet kizárni, hogy egyes telepek, mint Garadna-Kovács-tanya vagy Beregsurány-Barátságkert már a Kr. u. 2. század közepe előtt léteztek, de biztosan csak B2/C1 periódustól tudunk keltezni.

⁶⁶ CSENGERI–PUSZTAI 2008, 16–17. kép.

⁶⁷ PINTYE 2010, 109–110, 25. ábra 8, 29. ábra 8, 42. ábra 8.

⁶⁸ Lásd: ISINGS 1957, 63, Form 50, 108, Form 90; DÉVAI 2012, 191–192. A tanulmányban szereplő publikálatlan üvegleletek meghatározását dr. Dévai Katalin (ELTE BTK RI) végezte el. Kedves segítségét ezúton is köszönöm.

⁶⁹ GROH–SEDLMAYER 2002, Abb. 136; OTTOMÁNYI 2012, 236.

⁷⁰ OTTOMÁNYI 2012, 212–213.

⁷¹ LAMIOVÁ–SCHMIEDLOVÁ 1969, 480; JUREČKO 1983, Obr. 40, 3; KUZMOVÁ–RÁKOS 2016, 168.

⁷² BÓNIS 1970, 78–80, 1, 4–5. ábra; KELEMEN 1980, 58.

⁷³ SÓSKUTI–WILHELM 2014, 69; KUZMOVÁ–RÁKOS 2016, 168.

4. A B2/C1-C1a periódus leletei a Przeworsk-településeken. 1-2., 9. Beregdaróc-Zsid; 3-4., 8. Hernádvécse-Nagy-rét; 5-7., 10-15. Garadna-Kovács-tanya (1-3., 9., 11-14. méretarány: 1; 4-8., 10., 15. méretarány: 2)

Fig. 4. Finds of Period B2/C1-C1a on the Przeworsk settlements. 1-2., 9. Beregdaróc-Zsid; 3-4., 8. Hernádvécse-Nagy-rét; 5-7., 10-15. Garadna-Kovács-tanya (1-3., 9., 11-14. scale: 1; 4-8., 10., 15. scale: 2)

ros, erősen megtört kengyelű, lába gombban végződik (4. kép 11). A provinciális területen Kr. u. 2. század harmadik negyedétől készített térdfibulák többsége nagyméretű, félkörös vagy szögletes fejlappal rendelkezik, a lábvég kialakítása egyenes.⁷⁴ Ezek a római típusok szarmata és germán területen is széles körben elterjedtek.⁷⁵ A garadnai fibula igen keskeny fejlappjának kialakítása a Kovrig 104/104a típusokéra emlékeztet, melyek Pannónia északi részén készülhettek és az ún. germán térdfibulák előképeként szolgáltak.⁷⁶ A kengyel gombos végződése barbaricum

területen sokkal gyakoribb az ún. „szarmata” típusú számszeríffibulák esetében.⁷⁷ Az analógiák alapján a példány szintén a Kr. u. 2. század végére, a 2-3. század fordulójára keltezhető.

Ugyanebben az időszakban lehettek használatban a Beregsurány-barátságkerti és Beregdaróc-zsidi, Almgren VII. csoportba tartozó, magas tűtartójú, kéttagú, ún. „szarmata” típusú bronz számszeríffibulák (4. kép 9).⁷⁸ Az elnevezésével ellentétben germán, legnagyobb valószínűséggel Przeworsk-területekről eredeztethető fibulátípus a Kr. u. 2. század utolsó évtizedeitől terjedt el a kultúrkör törzsterületétől délre és keletre. A Közép- és a Felső-Tisza-vidéken, szarma-

⁷⁴ COCIŞ 2004, 90; MERCZI 2011, 7; MERCZI 2012, 507, 7. kép.

⁷⁵ VADAY 1989, Abb. 13; DROBERJAR 2012, Obr. 1-2.

⁷⁶ KOVRIG 1937, 104. típus, 121, X. t. 104; MAČZYŃSKA 2001, 79, Abb 1, 1, 3.

⁷⁷ COCIŞ-BĂRCĂ 2014, 196, 203, Fig. 6.

⁷⁸ ISTVÁNOVIČS 1997, 720, Fig. 7; PINTYE 2010, 110, 38. ábra 1.

ta és germán környezetben előkerült darabok használati idejét általában a Kr. u. 2. század utolsó évtizedei és a 3. század közepe közé, a C1a-C1b periódusra helyezi a kutatás.⁷⁹

Garadna-Kovács-tanyán két *lándzsahegy* is napvilágot látott. Az egyik, középső harmadában szélesedő pengéjű lándzsa (4. kép 10) a Kaczanowski-féle XIII. típushoz áll közel, mely a lengyelországi hamvasztásos temetkezésekben a B2/C1-C1a fázisokra jellemző.⁸⁰ Hasonló kialakítású fegyverek a Kárpát-medencében a Kr. u. 2. század második felére keltezett szolyvai leletből ismertek.⁸¹ A másik, rövid, rombusz átmetszetű pengéjű, hosszú köpűjű garadnai lándzsatípus (4. kép 15) lengyelországi Przeworsk-területen szintén a B2/C1 időszakra volt jellemző, a legtöbb példány a B2 periódusra datálható.⁸²

Biztosan szarmata területről érkezett importként csak egy Garadna-Kovács-tanyai, egytagú szarmata csat határozható meg (4. kép 12). A csat-típus a Kr. u. 2. század végétől terjedt el szarmata területen, legészakabbi példányai a Nyírségből ismertek.⁸³ A garadnai darab a Vaday Andrea és Kulcsár Valéria által meghatározott I. típus 2. csoportjába sorolható, így a Kr. u. 2. század utolsó két évtizede és a 3. század első negyede közé keltezhető.⁸⁴

A Kr. u. 2. század végére és a 3. század első felére római üvegleletek is utalnak. Garadna-Kovács-tanyáról egy áttetsző sárgászöld, hengeres üvegpohár pereme ismert (4. kép 13), mely a Kr. u. 2. század harmadik negyedétől a 3. század közepéig keltezhető.⁸⁵ Pannóniából, Brigetióból és Intercisából kerültek elő példányai, melyek használata a 3. század elejére tehető.⁸⁶

Valamivel későbbi keltezésű egy szintén garadnai, áttetsző üvegzöld, körte vagy konvex testű pohár (4. kép 14).⁸⁷ A típus a Duna-vidéken nem gyakori, Pannónia területéről szintén csak

Brigetióból és Intercisából ismert két példány, mindkettő a 3. századra keltezhető.⁸⁸

A Przeworsk-településeken a legnagyobb számú provinciális importot a *terra sigillata* töredékek jelentik, a Felső-Tisza-vidékre pár közép-galliai töredéken kívül szinte kizárólag a felső-germániai és az Inn menti műhelyek termékei jutottak el.

Az Arka-Főnyi-patak lelőhelyen feltárt épület betöltéséből 2 Drag. 37-es tál töredéke került elő, melyeket korábban Gabler Dénes rheinzaberni terméknek határozott meg, újabb feldolgozásában Gyalai Zsófia a lezoux-i műhely késői darabjának tartotta, de szintén a Kr. u. 2. század utolsó évtizedeitől keltezte.⁸⁹

A rheinzaberni műhelyben készült terra sigillata edények töredékei csaknem mindegyik magyarországi település leletanyagából előkerültek (5. kép 1–3). A Garadna-Kovács-tanyai darabok finom kivitelezése a műhely Antoninuskori működésére utal.⁹⁰ A Kelet-Szlovákia területét taglaló újabb elemzések alapján a rheinzaberni sigillaták egy részét a markomann-szarmata háborúk időszakára lehet keltezni, túlnyomó többségük azonban Severus-kori.⁹¹ Az arkai, hernádvecsei, beregdaróci és a Garadna-kastély-zugi töredékek esetében is a Kr. u. 3. század eleji keltezés valószínűsíthető.⁹²

Hasonló a helyzet a Kr. u. 2. század utolsó harmada és a 3. század első harmada közt működő westerndorfi műhely termékeivel, melyek a legnagyobb részét teszik ki a magyarországi Przeworsk-települések terra sigillata anyagának (5. kép 4–7). Töredékeik általában a 3. század első évtizedeire keltezhetőek.⁹³

A pfaffenhofeni műhely termékei jóval alacsonyabb számban fordultak elő.⁹⁴ Nagyobb mennyiségben csak Garadna-Kovács-tanyán kerültek elő (5. kép 8–10), ott Gyalai Zsófia a Kr. u. 3. század első kétharmadára helyezte használatukat.⁹⁵

Fontos hangsúlyozni, hogy a nagyszámú importtárgyat adó településeken, mint Garadna-Kovács-tanyán a rheinzaberni és westerndorfi terra sigillaták, a vörös sávós festésű töredékek

⁷⁹ VADAY 1989, 78; ISTVÁNOVITS 1990, 103; COCIȘ 2004, 134, Type 32a2a1; COCIȘ-BĂRCĂ 2014, 196, 203, Fig. 6.

⁸⁰ KACZANOWSKI 1995, 22, Tabl. XI, 3–4, Tabl. XX.

⁸¹ KOBÁLY 1998, 122, VIII. t. 2–3.

⁸² KACZANOWSKI 1995, 21, Tabl. XI, 1–2, Tabl. XX; KONTNY 2008, Fig. 10. A formatípus szarmata kontextusban a Kr. u. 3. századra jellemző, de későbbi keltezése sem zárható ki (VADAY 1989, 113).

⁸³ VADAY-KULCSÁR 1984, Abb. 9; VADAY 1989, Abb. 9; ISTVÁNOVITS 1990, 97–98, XVIII. T. 2, XX. T. 1, 3, XXI. T. 1, 5, XXII. t. 1; ISTVÁNOVITS-KULCSÁR 2002, 95.

⁸⁴ VADAY-KULCSÁR 1984, 165. jegyzet, Abb. 1, 13; DINNYÉS 1991, 164–166.

⁸⁵ ISINGS 1957, 102–103, Form 85b; COTTAM-PRICE 1998, 99–100; DÉVAI 2013, 95–96.

⁸⁶ BARKÓCZI 1988, 69–70, Form 29 (Kat. 60)

⁸⁷ COTTAM-PRICE 1998, 103–104, Britannia provinciában 2. századi példányok ismertek.

⁸⁸ BARKÓCZI 1988, 77, Form 40 (Kat. 82).

⁸⁹ GABLER 1968, 214; SOÓS 2017, 33; GYALAI 2012, 14–16.

⁹⁰ GYALAI 2009, 359.

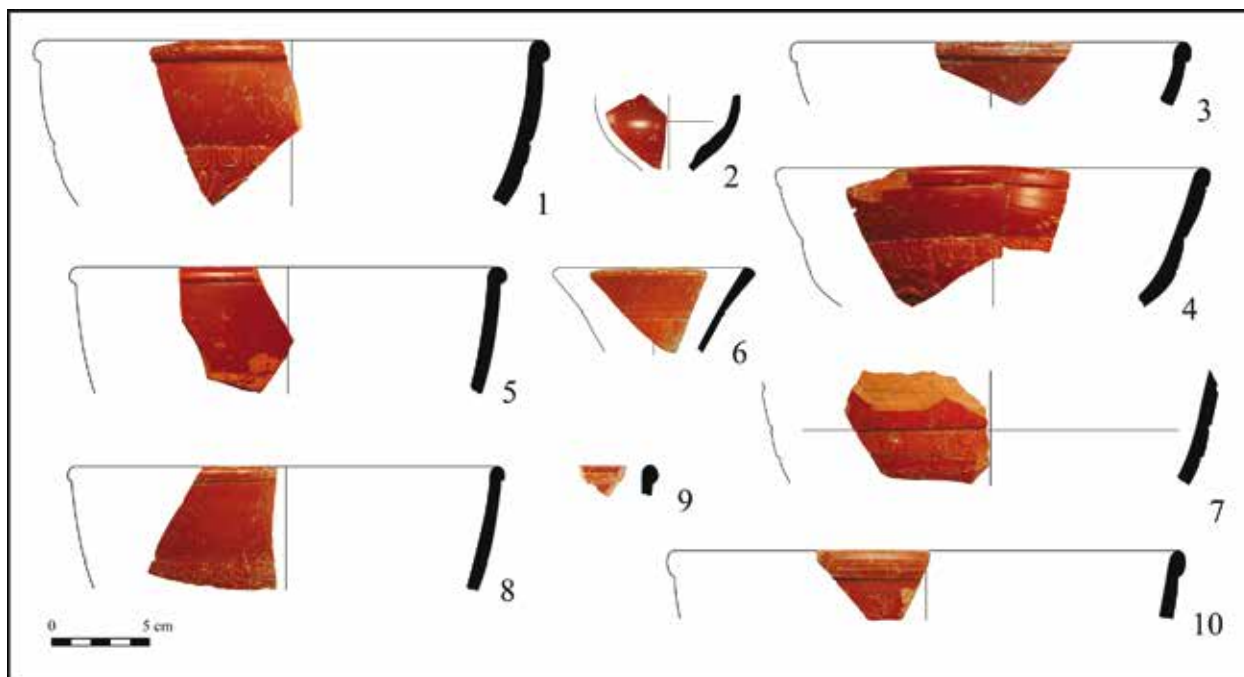
⁹¹ KUZMOVÁ 2014, 173; KUZMOVÁ-RÁKOS 2016, 165–166.

⁹² GABLER 1968, 217, 2. kép 1; GYALAI 2009, 364; ARDELEANU 2014, Table 1.

⁹³ GABLER 1968, 214; GYALAI 2009, 358; KUZMOVÁ 2014, 173; SOÓS 2017, 33.

⁹⁴ ARDELEANU 2014, 18–19, Graph. 7.

⁹⁵ GYALAI 2009, 364, 3. táblázat. A keltezés Dacia provincia 271-es feladásán alapszik, ám ez nem biztos, hogy egyenes összefüggésbe hozható a germán területek felé irányuló római export csökkenésével.

5. kép. Terra sigillata leletek. 1–3. Rheinzabern; 4–7. Westerndorf; 8–10. Pfaffenhofen. 1–4., 6–8., 10. Garadna-Kovács-tanya; 5. Hernádvécse-Nagy-rét; 9. Mezőzombor-Temető

Fig. 5. Terra sigillata finds. 1–3. Rheinzabern; 4–7. Westerndorf; 8–10. Pfaffenhofen; 1–4., 6–8., 10. Garadna-Kovács-tanya; 5. Hernádvécse-Nagy-rét; 9. Mezőzombor-Temető

és részben a szürke firniszes tálak az esetek nagy többségében ugyanabból a kontextusból kerültek napvilágra, időrendjük így nem minden esetben elválasztható.⁹⁶

A római késő császárkor (C1-C2, C3)

A leletanyagban számos tárgytypus a C1-C2 perióduson belül nem datálható pontosabban, így a települések Kr. u. 3. századi fejlődése csupán tágabb időhatárok közt tagolható. Erősebb kronológiai támpontot a C3-C3/D1 leletei jelentenek.

A telepekről ismert fibulák túlnyomó többsége Almgren VI. 158 típusú, egytagú, felsőhúros, aláhajtott lábú példány, melyek ismertek Garadna-Kovács-tanyáról, Hernádvécseről, Beregdarócról is (6. kép 1–3).⁹⁷ A típus eredete szintén Przeworsk-területen kereshető, példányai a Kr. u. 2. század végétől, a C1a periódustól, a germán terjeszkedéssel párhuzamosan jelentek meg széles körben, a szarmata Alföldön, Szlovákia és Morvaország területén is nagy számban megtalálha-

tóak. Használatuk a C2 periódus végéig megfigyelhető, ezen hosszabb időszakon belül azonban pontosabb keltezésük nem lehetséges.⁹⁸ Gindele Róbert használatukat erdélyi Przeworsk-területen még a C3 periódusban is valószínűnek tartja.⁹⁹

Az ívelt hátú, többtagú agancsfésűk szintén nem jelentenek pontos kronológiai fogódzót a késő császárkoron belül. Kvád településeken a C1 periódustól bukkannak fel, használatuk a Kr. u. 4–5. század fordulójáig követhető. A magyarországi példányok valószínűleg a Kr. u. 3. században kerülhettek földbe. Előfordulásuk a Zempléntől nyugatra gyakoribb, Garadnán hat, Mezőzomboron egy fésű töredékei kerültek elő (6. kép 4–7). A Szamos-síktól keletre jóval kevesebb példány ismert.¹⁰⁰

Garadna-Kovács-tanyáról két egytagú, felsőhúros, Almgren VII. csoportba tartozó, oldalt hajtott lábú fibula is előkerült (6. kép 8). A forma típus az egyszerű, aláhajtott lábú példányokhoz hasonlóan széles körben elterjedt a Przeworsk-

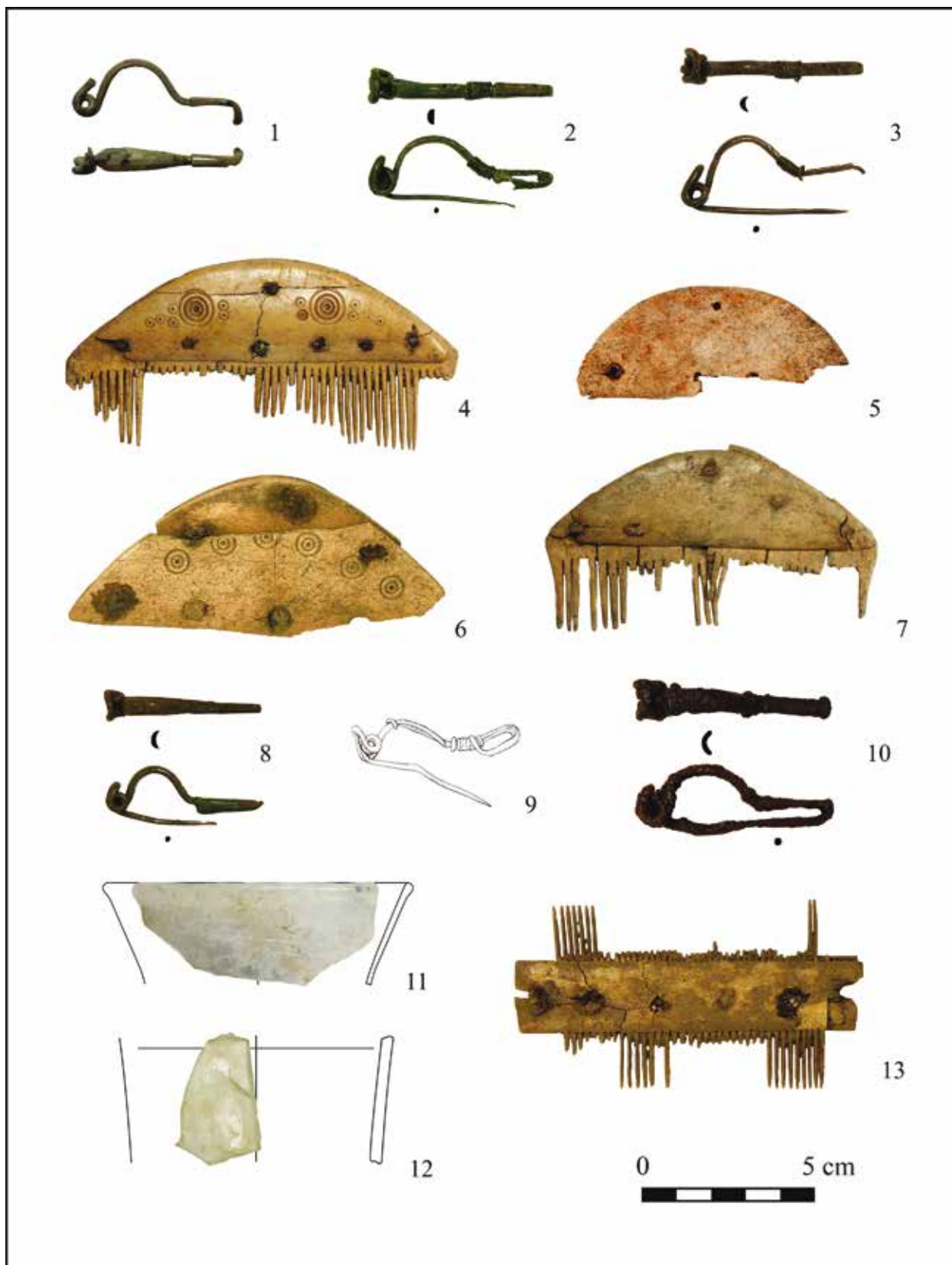
⁹⁶ A jelenség szarmata területen szintén megfigyelhető (GABLER-VADAY 1992, Abb. 29). Vác-Csörögi-rét lelőhelyen pl. ugyanabból a kontextusból Kr. u. 150–250 közé datálható terra sigillata, valamint kétoldalas agancsfésű és kéttagú, aláhajtott lábú fibula került elő, melyeket nem lehet a Kr. u. 4. századnál korábbra keltezni (KULCSÁR-HORVÁTH 2002, 319).

⁹⁷ PINTYE 2010, 110, 35. ábra 6.

⁹⁸ VADAY 1989, 86, Abb 15, 1–2; VAKULENKO 1998; COCIŞ 2014, 131.

⁹⁹ GINDELE 2010, 137–139, Abb. 66.

¹⁰⁰ TEJRAL 2008, Obr. 10–12; PINTYE 2009; GINDELE 2010, 136–141, Abb. 65–67; MASEK 2016, 115–116, Fig. 6, Fig. 17.

6. kép. A C1-C2 és a C3 periódus leletei a Przeworsk-településeken. 1. Hernádvécse-Nagy-rét; 2-4., 6-8., 10-11., 13. Garadna-Kovács-tanya; 5. Mezőzombor-Temető; 9. Bodrogkeresztúr; 12. Garadna-Kastély-zug

Fig. 6. Finds of Period C1-C2 and C3 on the Przeworsk settlements. 1. Hernádvécse-Nagy-rét; 2-4., 6-8., 10-11., 13. Garadna-Kovács-tanya; 5. Mezőzombor-Temető; 9. Bodrogkeresztúr; 12. Garadna-Kastély-zug

kultúra dél-lengyelországi régióiban, a Duna-vidéki germán Barbaricumban és szarmata területeken is. Példányai a Kárpát-medence északi részére jellemzőek inkább, a Tokaj-Szepesi-hegységtől keletre ritkábban fordulnak elő.¹⁰¹ A Kr. u. 300 körüli dátumra helyezett strázei 1. fejedelmi sírból ezüst díszpéldánya ismert, ez alapján akkor már divatban volt.¹⁰² A legtöbb területen a C2-C3 periódusokra, a Kr. u. 3. század második felére és a 4. század első évtizedeire keltezhetőek.¹⁰³

Szintén a strázei 1. temetkezéséből ismert egy Garadna-Kovács-tanyai, kengyelének végein csavart drótdíszítéssel ellátott, Almgren VI. 166 aláhajtott lábú, régebbi nevén „magyar” típusú vasfibulának a formai analógiája (6. kép 10). A típus bronz példányai, mint a bodrogkeresztúri darab is (6. kép 9)¹⁰⁴ a C2-D1 periódusokban voltak elterjedtek, a legtöbb darab a Kárpát-medence északkeleti részén a C3 periódusra tehető.¹⁰⁵

A Kárpát-medencei Przeworsk-települések egy része biztosan megérte a római császárkor végét. Magyarország területén Garadna-Kovács-tanya lelőhelyről kerültek elő olyan leletek, melyek nem keltezhetőek a Kr. u. 4. század utolsó évtizedeinél korábbi időszakra. Egy agyagnyerő gödörből látott napvilágot egy díszítetlen, kétoldalas, többtagú agancsfésű (6. kép 13). A típus legkorábban a Kr. u. 4. század utolsó évtizedeiben bukkant fel Pannónia területén,¹⁰⁶ de az észak-magyarországi germán lelőhelyek példányai is ugyanekkor kerülhettek földbe.¹⁰⁷ Egy szintelenített, széles, kúpos testű üvegpohár fehér peremtöredéke szintén a Kr. u. 4. század középső harmadára keltezhető (6. kép 11).¹⁰⁸

A közeli Garadna-Kastély-zugi település leletanyagában szintén volt egy áttetsző-fehér színű, vésett hatszögekkel, azokon belül facettált ovális mintákkal díszített, amfora vagy kúpos testű pohár töredéke (6. kép 12). A keleti tartományokban és Pannoniában a pohárforma és a díszítésmód analógiái is megtalálhatóak a Kr. u. 4. század középső harmadától, de egyes darabok az 5. század elejéig is keltezhetőek.¹⁰⁹

¹⁰¹ COCIŞ 2014.

¹⁰² KREKOVIĆ 1992, 57, Abb. 4, 1.

¹⁰³ PEŠKAR 1972, 118–119, Taf. 34; VADAY 1989, 90; GODŁOWSKI 1992, 42; VARSIK 2011, 194–199, Abb. 104.

¹⁰⁴ VÉGH 1975, Taf. II, 7.

¹⁰⁵ PEŠKAR 1972, 112–113, Taf. 30; PIETA 1999, 185, Taf. 13, 5; MAČZYŃSKA 2001, 81, Abb. 2, Abb. 4.

¹⁰⁶ Összefoglalóan: MASEK 2016, 106–107, Fig. 17.

¹⁰⁷ PINTYE 2009, 169, 5. kép 3. és 4. kép. Pl. Vác-Csörögi rét (KULCSÁR 2004, 229, Fig. 2); Urziceni-Vamá (GINDELE 2010, 141, Abb. 67).

¹⁰⁸ BARKÓCZI 1988, 83; DÉVAI 2012, 163–164.

¹⁰⁹ BARKÓCZI 1988, Form 47; DÉVAI 2012, 161, 194, 197–198.

A Magyarországon feltárt Przeworsk-települések időrendje

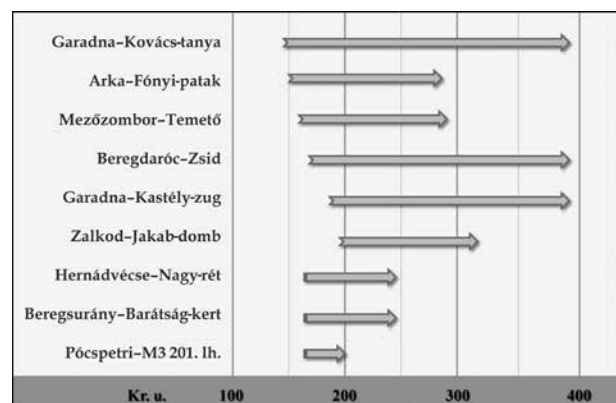
A kronológiai támpontok bizonytalanságait is figyelembe véve megközelítőleg körvonalazható a magyarországi települések időrendje (7. kép).

A régióból nem került elő olyan településlelet, mely a Kr. u. 2. század második felénél korábbi keltezését tenne lehetővé. A B2/C1 periódusra jellemző leletanyag szinte minden lelőhelyről ismert, bár hangsúlyozni szükséges, hogy az időszak a leletanyag alapján nem választható el pontosan a C1a periódustól.

Garadna-Kovács-tanya esetében a kronológiai támpontot jelentő tárgyak többsége a B2/C1 időszakra tehető. A település szerkezete és az anyagi kultúra sajátosságai alapján valószínű, hogy ez nem az alapítás időszaka: az esetleges korábbi teleprész a feltárt felületen kívül helyezkedhet el. Annak ellenére, hogy a Kr. u. 3. század második felének meghatározása bizonytalan, mivel az aláhajtott lábú fibulák, fésűk „visszahúzhatóak” a század első felére is, a település feltehetően megszakítás nélkül tovább élt a Kr. u. 4. század utolsó harmadáig.

A feltárt teleprészletek egy része hasonló Garadna-Kovács-tanyához, ezeket a leletanyag alapján provinciális kapcsolatokat is fenntartó, gyorskorongolt edényeket széles körben használó csoportok létesítették.

Arka-Fónyi-patak lelőhely épülete szintén olyan leletanyagot őrzött meg, mely a B2/C1 fázistól jellemző a régióban. A teleprészlet a hombárok magas száma és formái alapján a Kr. u. 3. század első, talán második felében is követhető.¹¹⁰ A Mezőzombor-Temető lelőhelyen előkeült császárkori leletanyag az arkaihoz hasonló

7. kép. A Magyarországon feltárt Przeworsk-települések időrendje

Fig. 7. Chronology of the Przeworsk settlements uncovered in Hungary

¹¹⁰ Soós 2017, 35.

kelteztést tesz valószínűvé. Beregdaróc-Zsid lelőhely korai fázisa szintén a B2/C1 időszakra tehető.¹¹¹

Néhány lelőhely esetében, mint Garadna-Kastély-zug és Zalkod-Jakab-domb, valamivel későbbi, inkább Kr. u. 3. század eleji keltezés valószínű, míg felső időhatáruk nem zárható le a késő császárkoron belül.¹¹²

A feltárás során előkerült Przeworsk-telepek másik része szintén a B2/C1 időszakban létesült, de eltérő hagyományokat mutat. A markomann háborúk során a területre érkező csoportok nyoma Magyarországról Hernádvécse határából ismert. A lelőhely felső időhatára szintén homályos, a tárgyak analógiái nem mutatnak a Kr. u. 3. század első felénél, esetleg első harmadának végénél későbbi kapcsolatokat. A leletanyaga alapján Beregsurány-Barátság-kert szintén a markomann háborúk alatt jött létre és a szarmata típusú számszeríjfibula alapján a 3. század első felét is megérte.¹¹³ Fontos említést tenni az ugyan ezen horizonthoz tartozó, de szarmata településterületen előkerült, egyetlen pócspetri leégett épületről, melynek kézzel formált kerámia leletanyaga a csengersima-peteai telep korai fázisával rokon.¹¹⁴ Az együttes lényeges bizonyítéka annak, hogy a Przeworsk-foglalás bizonyos időben szélesebb területen jelentkezett, mint annak későbbi elterjedési zónája.¹¹⁵

A két eltérő településtípus valószínűleg összefüggést mutat a Przeworsk-kultúrkör hordozóinak több hullámban való megtelepedésével a Kárpát-medencében. A kutatásban többször felmerült, hogy a Kr. u. 2. század folyamán már a Felső-Tisza-vidéken élő népességhez a markomann-szarmata háborúk során újabb betelepülő csoportok érkeztek.¹¹⁶ Az interpretáció főként időrendi szempontból kíván még alátámasztást, a két településtípus az újabb kutatások alapján egyaránt a B2/C1 periódustól keltezhető. Mindenesetre a két csoport anyagi kultúrája, épület-típusai, gazdálkodási módja, a kézzel formált kerámia formavilága, valamint a telepek egymáshoz közeli elhelyezkedése, az ellenséges viszony nyomainak teljes hiánya azonos kulturális háttérrel tanúskodik.

¹¹¹ PINTYE 2010, 111–112.

¹¹² Előbbi esetben a kúpos tüvegphár egészen késői datálást is felvehet (Soós 2014, 146, 147).

¹¹³ ISTVÁNOVITS 1997.

¹¹⁴ MASEK 2012, 239–240, 254–255, 30–31. tábla, 37. tábla 8–14, 39. tábla 1.3.

¹¹⁵ A Heves megyei Sirok és Terpes lelőhelyeken előkerült síregyüttesek régiójából szintén nem ismert Przeworsk-település.

¹¹⁶ LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ 1969, 492; LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ 1992, 78; VAKULENKO 2008, 175; GINDELE 2013, 19; GINDELE 2014.

Az anyagi kultúra változása

A relatív időrendi támpontok meghatározása után lehetőség nyílt a korábban etnikai alapon besorolt anyagi kultúra új értelmezésére. A nagy felületű feltárások leletanyaga jórészt pontosan dokumentált kontextusból került elő, így kirajzóldtak az egyszerre szemétként került (egyes esetekben in situ) és valószínűleg egyszerre használatban volt tárgytipusok.

A telepanyagok túlnyomó többségét jelentő kerámiaanyag jellemzői nem etnikai különbségeket, hanem elsősorban funkcionális eltérést mutatnak.

A rekonstruálható edénykészlet változatos összetételű volt. Fogyasztási vagy díszítési célokat eleinte kizárólag a kézzel formált, finom, fényezett, feketére égetett Przeworsk-edények szolgálták. A korai időszakban igen jellegzetes, éles hastörésű tálakat, bikónikus vagy félgömbös aljú tálkákat, erős profilú fazekakat találunk az anyagban. Helyi előállításuk miatt a típusok formavilága akár településenként is mutathat variációkat. A korábbi kutatási eredményekkel ellentétben használatuk a Kr. u. 3. században is megfigyelhető, de telepen belüli arányuk idővel erősen csökken. Idővel az éles profilok kerekébbé válása figyelhető meg, mint a Garadna-Kovács-tanyai tálak esetében, illetve a kisméretű edénykéek eltűnnek az anyagból (8. kép).

Szintén helyben készültek a kézzel formált, durva főző- és tárolóedények, legnagyobb számban fazekak. Megfigyelhető, hogy a korai időszakban a felső harmadban szélesedő, bikónikus formák voltak használatban, melyek mellett nagyméretű, szűk szájú, erősen hasasodó edények is feltűntek. A késő császárkorban a fazekak profilja íveltebbé vált, a középen hasasodó, egyszerű S-profilú edények tették ki az anyag nagy részét. A tálak esetében szintén megfigyelhető egy tendencia a bikónikus formáktól az íveltebb profilokig. Elsősorban a Zempléntől nyugatra, a korai időszakban durva anyagból számtalan edénytípust formáztak: kisméretű és nyúlánk fazekakat, bögréket, fedőket, kis tálakat, miniatűr edényeket és széles, lapos sütőtálakat is. Idővel a széles formai spektrum leszűkül, a késő császárkorban jórészt csak a fazekak és a tálak maradtak használatban (8. kép).

A Kárpát-medencei Przeworsk-településeken, ellentétben a kvád kultúrkörrel,¹¹⁷ viszonylag korán, a Kr. u. 2. század második felétől, valószínűleg daciai provinciális hatásra megindult és széles körben elterjedt a gyorskorongolt kerámia

¹¹⁷ ŠVAŇA 2011.

8. kép. A Przeworsk-telepkerámia fejlődése

Fig. 8. Development of Przeworsk settlement pottery

helyi gyártása és használata. A finom és durva, kézzel formált áruval szemben a korongolt edények előállítását nem az egyes településeken, hanem specializálódott fazekasműhelyekben történt, melyek bizonyos piacörrel rendelkeztek. A legnagyobb számban tálak készültek az anyagból, ezeket egészítették ki a folyadéktároló edények: korsók, poharak, és kisebb számban a fazekak különböző típusai. A korai korongolt anyagban feltűnnek olyan darabok, melyek a finom, fekete, Przeworsk-edények éles profilját imitálják. Tehát nem a korongolt kerámiát gyártó műhelyek termékei befolyásolták a helyi kézművességet, hanem a germán anyagi kultúrában megszokott, bikónikus formákat próbálták gyorskorongolt technológiával előállítani. A folyamat egy sajátos, az alföldi szarmata fazekaságtól elkülönülő kerámiaművességet hozott létre.

A korongolt edények körében a Kr. u. 3. századtól feltűnnek vastagabb falú, szemcsés anyagú fazekak, ritkábban tálak, korsók is.¹¹⁸ Töredékeik alacsony számban szinte minden településen megtalálhatóak. A hasonló kivitelű, szemcsés gyorskorongolt főzőedények a késő császárkor végén váltak igazán elterjedté,¹¹⁹ ám

egyelőre nem állapítható meg, hogy a késői tömegtermékek milyen kapcsolatban álltak a korai darabokkal.

A Przeworsk-telepeken tárolás céljára elsősorban nagyméretű, vastag falú, széles, vaskos, árkolt peremű hombárok szolgálták, melyeket a magyarországi szakirodalom „északi típusúnak” nevezett, elkülönítve azokat a szarmata hombároktól.¹²⁰ A 80–120 cm magasságú, súlyos edények technológiai és formai jegyei mind ez idáig nem mutattak kronológiai eltéréseket. A hombárok előállítása és kiégetése speciális technológiával történt, feltehetően minden darab egyedi terméknek tartható, így tipokronológia kidolgozása csak korlátozottan lehetséges. Eredetük és cserehálózatuk kevésbé kutatott, az aranyosmeggyesi (Mediešu Aurit-i), Kr. u. 2. századtól működő, nagyrészt hombárokra szakosodott fazekastelep feldolgozása számos új információt fog nyújtani a kutatás számára.¹²¹

A regionális kapcsolatok

A Kárpát-medencei Przeworsk-települések anyagi kultúrája regionálisan eltérő fejlődést mutat; különbség figyelhető meg például az Eperjes-

¹¹⁸ Šebastovce-Barca lelőhelyen helyi előállítását egy kemence is bizonyítja (LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ 1969, Abb. 25, Abb. 31; LUŠTIKOVÁ 2013, Tab. IX).

¹¹⁹ GINDELE-ISTVÁNOVITS 2009, 50–51.

¹²⁰ ISTVÁNOVITS 1993, 21.

¹²¹ GINDELE 2013b; GINDELE 2014; GINDELE 2015a.

Tokaji-hegységtől keletre, a szatmári területeken feltárt települések, valamint a Kassa környéki lelőhelyek anyagában. Míg az előbbi területek kulturális fejlődését erősen befolyásolta Dacia provincia szomszédsága,¹²² addig a Hernád menti települések természetföldrajzi szempontból is zártabb tömböt alkottak. Ezek a lelőhelyeken jóval tovább megfigyelhető az archaikus Przeworsk-kerámiatípusok (csőtalpas edények, tálkák, poharak, sütőtálak) használata: előállításhoz akkor is ragaszkodtak, mikor a jobb minőségű, gyorskorongolt edények a barbaricum műhelyek megjelenésével könnyen beszerezhetővé váltak. A Hernád-völgy és a Kassai-medence császárkori lakossága egy időig nem azonosított helyi fazekasműhelyből (vagy műhelyekből) szerezte be gyorskorongolt edényeit, melyek formái eltéréseket mutatnak a Szatmár környéki leletanyagtól.¹²³

A Przeworsk anyagi kultúra összetett fejlődése mellett azonban olyan lelet típusok is megfigyelhetők, melyek a szomszédos területek hatásáról árulkodnak. A magyarországi területeket a leletanyag alapján eltérő erősségű és jellegű kapcsolatok kötötték a szomszédos kulturális régiókhoz.

A szarmata területek

A szarmata kutatás számos alkalommal foglalkozott a germán-szarmata kapcsolatokkal, de főként a temetkezésekből előkerült germán eredetű tárgyakat értékelték.¹²⁴ Az idegen eredetű, távolsági kapcsolatokat jelző leletek szarmata területen szinte kizárólag gazdagabban felszerelt sírokból kerültek elő, míg a települések leletanyagában csak elvétve találhatóak germán tárgytípusok.¹²⁵ Eddigi adataink alapján a Przeworsk és a szarmata települések élesen elkülönülnek a Felső-Tisza-vidéken,¹²⁶ ami annak fényében figyelemre méltó, hogy a hasonló korú kvád és szarmata megtelepedés Aquincum előterében például széles közös határsávot alkot.¹²⁷ A Przeworsk-temetkezésekben sincs nyoma a szarmata elittel való kapcsolatnak, amit csak részben magyarázhat az, hogy a jellegzetes fegyveres seregnyitásokba kevés viseleti elemet helyeztek.

A szarmata tárgyak hiánya a településeken még feltűnőbb: csak Garadna-Kovács-tanyán került elő egy csat, mely biztosan szarmata eredetű (4. kép 12). A hosszú ideig lakott Przeworsk települések kerámiaanyagában a Kr. u. 3. század során megjelenő félgömbös tálak nagy része helyi termék, a forma valószínűleg általános divat hatására terjedt el,¹²⁸ csak néhány Garadna-Kovács-tanyai darab esetén vehető fel, hogy szarmata importokról van szó (9. kép 1–2). A szarmata eredet lehetősége ugyanennél a lelőhelynél néhány korongolt, finom anyagú hombár esetében is feltételes (9. kép 3), összességében azonban ezek száma elenyésző az összes leletet tekintve.¹²⁹

A kvád területek

A Przeworsk-kerámiaanyagban, főként az Eperjes-Tokaji-hegységtől nyugatra feltűnnek olyan edényformák és díszítésmódok, melyek a nyugat-szlovákiai településekre jellemzőek.

Egy alacsony, négyszögletes, négy sarkán egy-egy kerek mélyedéssel ellátott edényke (*wannenformige Gefässe*) került napvilágra Arkáról (9. kép 4), melynek legközelebbi analógiái Nyitra környékéről ismertek.¹³⁰ Ugyaninnen származik egy finom, fényezett, kúpos, barbotindízes pohár (9. kép 7), melynek díszítése nyugat-szlovákiai kvád telepeken gyakori, Magyarország területéről is kvád jellegű vagy nyugati kapcsolatokat mutató települések lelete.¹³¹ Durva anyagból ritkán, de készültek egyszerű, behúzott peremű, ívelt oldalú vagy kónikus tálak is, mint Hernád-vécsén, Arkán és Garadnán (9. kép 5–6), ezek a formák a Sajótól nyugatra voltak igazán elterjedtek.¹³² Egy nagyméretű, finom, fényezett garadnai fazék formája szintén a kvád fazekakéra emlékeztet,¹³³ de a vállon bemélyített három kör tipikus Przeworsk-díszítés (9. kép 9).¹³⁴ Egy másik Garadna-Kovács-tanyai fazék függőleges becsipkedéssora szintén nyugat-szlovákiai edényeken gyakori,¹³⁵ de maga a forma és a technológia nem tér el a helyi anyagtól (9. kép 8). Fontos még megemlíteni, hogy a korongolt, bepecsétléssel díszített edények egy része durva, szemcsés anyagú,

¹²² GINDELE 2010.

¹²³ JUREČKO 1983.

¹²⁴ ISTVÁNOVITS-KULCSÁR 2017, 285–289, 293. Részben kereskedelmi kapcsolatként, részben a két népcsoport keveredésével magyarázva a leleteket.

¹²⁵ Azok is inkább a kvád területekkel szomszédos szarmata telepekről (ISTVÁNOVITS-KULCSÁR 2017, 294).

¹²⁶ MASEK 2012, 255.

¹²⁷ KULCSÁR 1997, 377.

¹²⁸ A Szamos-vidéken elterjedt félgömbös gyorskorongolt tálakat is inkább a provinciális műhelyekre, így a Drag. 37-es sigillata formára vezetik vissza (GINDELE-ISTVÁNOVITS 2009, Abb. 49).

¹²⁹ Csupán tucatnyi tárgyról lehet szó a több mint 15 000 lelet közül.

¹³⁰ SOÓS 2017, 29–30.

¹³¹ SOÓS 2017, 26.

¹³² SOÓS-TANKÓ 2018, 289.

¹³³ VARSIK 2011, Abb. 30.

¹³⁴ GINDELE-ISTVÁNOVITS 2009, Abb. 35.

¹³⁵ VARSIK 2011, Abb. 35, Abb. 39.

9. kép. Szarmata és kvád kapcsolatokra utaló leletek Przeworsk-településekről. 1–3., 5., 8–9. Garadna-Kovács-tanya; 4., 7. Arka-Főnyi-patak; 6. Hernádvécse-Nagy-rét

Fig. 9. Finds attesting to contact with the Sarmatians and Quads from Przeworsk settlements. 1–3., 5., 8–9. Garadna-Kovács-tanya; 4., 7. Arka-Főnyi-patak; 6. Hernádvécse-Nagy-rét

a finomabb darabokon is feltűnnek nagyobb méretű, ovális, fogazott motívumok. Mindkét jelenség idegen a Beregsurány-típusú barbaricum műhelyek termékeitől, analógiáik viszont nyugati irányba mutatnak.¹³⁶

A Przeworsk-településeken inkább kvád hatásról beszélhetünk, mintsem a két kultúrkör keveredéséről. A nyugati formát vagy díszítést mutató edények anyaga és kivitelezése nem tér el a települések helyben készült, kézzel formált anyagától. A kvád területek hatása az építészetre és bizonyos kistárgyakra (oldalt hajtott lábú

fibulák és agancsfésűk elterjedésére), leginkább az Eperjes-Tokaji-hegységtől nyugatra érzékelhető.

Provinciális kapcsolatok

A Kárpát-medencei Przeworsk-területek Pannonia és Dacia provinciákkal való kapcsolata a leletanyag alapján nem tekinthető egységesnek. Kelet-Szlovákia, azon belül is főként a Kassai-medence császárkori településein jóval magasabb arányban kerültek elő római tárgyak, mint

¹³⁶ Soós in press.

Dacia északnyugati peremvidékén.¹³⁷ A Hernád és a Tarca (Torysa) völgyében feltűnő nagyszámú import alátámasztja azt a megállapítást, hogy itt futhatott Aquincum térségéből a Kárpátok északkeleti hágói felé a kereskedelmi út.¹³⁸

A Kárpát-medencei kvád, szarmata és Przeworsk-területek között abban is némi eltérés figyelhető meg, hogy mely terra sigillata-gyártó műhely termékei kerülnek elő gyakrabban. A Magyarország területén feltárt kvád települések leletanyagában eddigi ismereteink alapján a rheinzaberni műhely termékei domináltak, a késői pfaffenhofeni darabokat kevesebb töredék képviselte.¹³⁹ Szarmata területen erős regionális eltérések figyelhetőek meg, egyes lelőhelyeken a rheinzaberni műhely termékei kerültek elő magasabb számban,¹⁴⁰ de sok helyen a westerndorfi dominál.¹⁴¹ Mivel a különböző műhelytermékek aránya a lelőhelyek feltárásának és feldolgozásának ütemében is változik, az információk messzemenő következtetések levonását nem teszik lehetővé.¹⁴²

A különböző műhelytermékek barbaricum használatának kronológiai bizonytalansága miatt a római importban megfigyelhető eltéréseket jobban kifejezik a különböző kerámiatípusok. A szarmata területen megtalálható, mintásan vörösre festett, a bepecsételt kerámia és amfora eddig nem ismert a Felső-Tisza-vidékről.¹⁴³ A Hernád mentén viszont jelentős számú, félgömbös, szürke agyagbevonatos tál töredéke került elő. A típus nemcsak a szarmata területekről hiányzik, hanem a Przeworsk-régióban is, csak Miskolc környékén¹⁴⁴ és a Kassai-medencében¹⁴⁵ figyelhető meg sűrűsödésük. Utóbbi területtel a Garadna-Kovács-tanyai település leletanyaga egyébként is szoros rokonságot mutat, a szürke

mázás áru megjelenése utalhat Pannóniával való hasonló vagy közös kapcsolatra.

A Hernád-völgyi települések, elsősorban Garadna-Kovács-tanya kerámiaanyagának részletes kiértékelése alapján megállapítható, hogy a készítő műhelyekkel szemben a római edényeknek a formátípusa volt a meghatározó a barbár környezetben. A kisméretű edények, a Drag. 33-as csészék és a Drag. 52/54-es csuprok akkor fordultak elő a településen, ameddig a helyben készült, kisméretű edények egyébként is a háztartási készlet részét képezték. A kerámiáspéktrum átalakulásával ezek eltűntek, a finom kerámia nagy részét tálak tették ki, melyeket a település lakói Drag. 37-es sigillata formákkal egészítettek ki.¹⁴⁶

Gazdálkodás és településszerkezet

A Hernád, a Tisza és a Bodrog menti folyóteraszokon letelepült életmódot folytató, földművelésből és állattartásból élő, önálló közösségek telepedtek meg, akik regionális kapcsolatokat tartottak fent a környező területekkel.

Az egykori települések életmódjára csak nagy vonalakban lehet következtetni. A gabonafélék őrlésére használt kézi malomkőtöredékek, a szemes termény tárolására szolgáló hombárok magas száma is a földművelés kiemelkedő szerepére utal. A tárgytipusok szinte minden Przeworsk-telepen megtalálhatóak, ennek ellenére a gazdálkodás módjára, a termesztett növényfajokra és azok hasznosítására alig van adatunk. A települések nagyrészt konyhahulladékból származó állatsontanyaga alapján az étkezésben szinte kizárólag a háziasított fajok, elsősorban a szarvasmarha játszott szerepet, a vadászott állatok húsa elhanyagolható volt. A szarvasmarha mellett a sertéshús fogyasztása állt a második helyen.¹⁴⁷ Érdekes, hogy a ma is erdővel borított, gazdag vadállományú Zemplén közelsége mennyire nem befolyásolta a húsfogyasztási szokásokat, annak ellenére, hogy vadászatra utaló adattal több lelőhelyről rendelkezünk.

¹³⁷ GINDELE 2010, 146, 491. Jegyzet, 8 lelőhelyről csupán 15 terra sigillata töredéket ismertetett, ellentétben: KUZMOVÁ 2014, Map. 1.

¹³⁸ VADAY 1998; ARDELEANU 2014, 19–20.

¹³⁹ Vác-Csörögi rétek (KULCSÁR–HORVÁTH 2002, 313, Tab. 1).

¹⁴⁰ Gyoma-133. lh. (GABLER–VADAY 1992, Abb. 19); Dunakeszi-Alagi major (GABLER 2001), az összefoglaló gyűjtés is a rheinzaberni termékek dominanciáját mutatta (GABLER–VADAY 1992, 133).

¹⁴¹ Nagyút-Göboly-járás II (HORVÁTH 2009); Felgyő-Kettőshalmi dűlő (SÓSKUTI–WILHELM 2014).

¹⁴² Kelet-Szlovákia területén M. Ardeleanu a rehinzaberni és a westerndorfi termékek kiegyensúlyozott arányát figyelte meg (ARDELEANU 2014, 15), K. Kuzmová az újabb feldolgozott töredékekkel a rehinzaberni darabok túlsúlyát (KUZMOVÁ 2014, 173).

¹⁴³ SÓSKUTI–WILHELM 2014, 71.

¹⁴⁴ Miskolc-Szabadság tér (VÉGH 1964, 49, II. t. 18–19); Miskolc-Szirma (VÉGH 1989, 7. kép 26, 22. kép 4); Szimabesenyő-Homokbánya (VÉGH 1999, 211–212); Sajókeresztúr-Homokbánya (VÉGH 1985, 103).

¹⁴⁵ Peder/Péder (LAMIOVÁ–SCHMIEDLOVÁ 1969, 420, Abb 14); Trstené pri Hornáde/Abaujnásd (JUREČKO 1983, Obr. 40, 3).

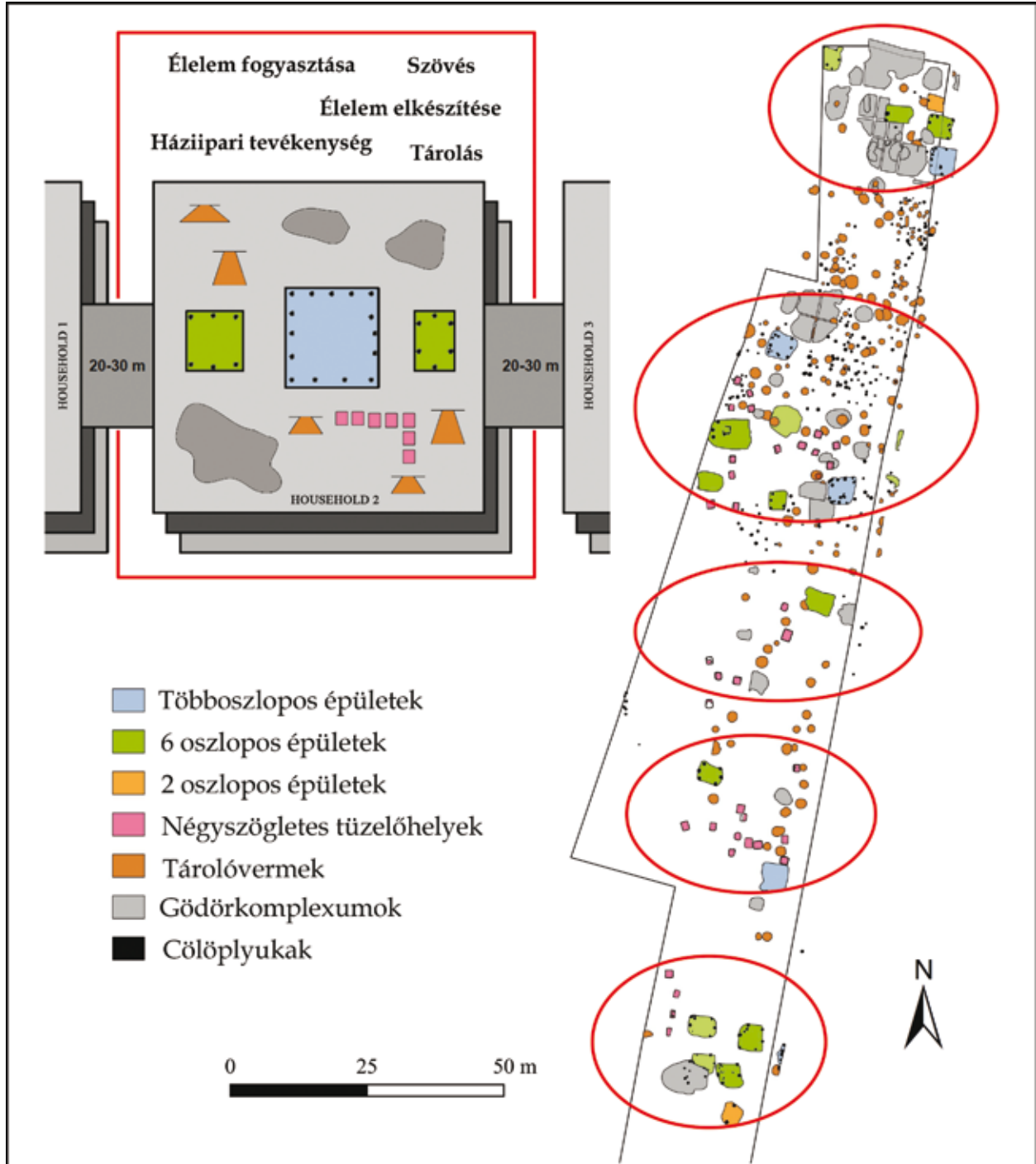
¹⁴⁶ Valószínű, hogy a szarmata és germán területek római importjában megfigyelhető formai eltérések is a két népcsoport által használt étkészlet különbségében kereshetőek. Szarmata területen jóval magasabb arányban található meg a Drag. 33-as forma, melynek úrtartalma feltehetően jobban idomult a kis méretben is készült szarmata edényekéhez. Przeworsk-területen ezzel szemben a helyi készletben vagy kisebb poharak, tálkák, vagy nagyobb tálak találhatóak, melyek úrtartalmához a Drag. 54. és a Drag. 37. formák illeszkednek. A jelenségre már többen felhívták a figyelmet (GABLER–VADAY 1992, 91; KUZMOVÁ 2014, 178).

¹⁴⁷ DARÓCZI–SZABÓ 2009; VÖRÖS–SOÓS 2014.

A települések szerkezete és a térhasználat

A nagyobb felületeken feltárt lelőhelyek, Her-nádvecse-Nagy-rét és Garadna-Kovács-tanya selejtezetlen leletanyaga lelehetőséget adott az adatbázisban rögzített adatok többváltozós ma-

tematikai statisztikai elemzésére is. A vizsgálat egyik fő kérdése a térhasználatra vonatkozott, miszerint el lehet-e különíteni a leletanyag (ház-tartási hulladék) szóródása alapján eltérő hasznosítású területeket vagy jelenségtípusokat az egyes településeken. A modellhez a leletanyag a

10. kép. A térhasználat Garadna-Kovács-tanya lelőhelyen

Fig. 10. Occupation patterns at Garadna-Kovács-tanya

háztartásban betöltött funkció alapján került csoportosításra.¹⁴⁸

Az eredmények alapján a két település az anyagi kultúra említett különbségei mellett a térhasználatban is mutatott eltéréseket.

A Garadna-Kovács-tanyai településen az egy időben működő gazdasági egységek vagy háztartások egységes képet mutattak. Az egymástól 15–20–30 m-re létesített egységek mindegyike egy sokcölöpös és két-három hatoszlopos szerkezetű épületből, két-három kisebb és egy nagyméretű, hulladékkal feltöltődött agyagnyerő helyből állt. Szigorúan az épületek határolta tereken belül kerültek elő a négyszögletes tüzelőhelyek, háztartás-csoportonként 4–20 jelenség. A hengeres, méhkas és ívelt kialakítású tárolóvermek ilyen szigorú rendszert nem mutattak, a jelenségcsoportok közt is előfordultak.

A funkcionális vizsgálat alapján ez a szigorúan meghatározott, 30–35 m-es terület szolgált a különböző háztartási munkák helyszínéül. Az élelem elkészítése, főzése (esetleg kis mennyiségben való tárolása) és elfogyasztása mellett a textilkészítés is ugyanazon a helyen történhetett. Az élelem tárolásának, előkészítésének területe nem vált el élesen a bőrfeldolgozás és egyéb, nehezebben körvonalazható háziipari tevékenységek helyszínétől. Az étkezésből származó állatsont-hulladékot ismét máshol, de inkább az utóbbi munkálatok helyszínének közelében dobták ki. A háztartási tevékenységek a leletanyag szóródása alapján az épületcsoportok által meghatározott zónában zajlottak. A különböző cselekvések összefüggését bizonyos jelenségtípusokkal nem lehetett kimutatni, tehát a különböző cselekvéseket nem lehetett meghatározott épületszerkezetekhez kapcsolni (10. kép).

A háztartásokat ugyanazon a zónán belül újították meg. Az épületek, agyagnyerő gödrök és a négyzetes tüzelőhelyek is sorban, egymáshoz közel, helyenként egymásra ásva kerültek elő, ami folyamatos térhasználatra utal.

Hernádvécse-Nagy-rét lelőhelyen eltérő jellegű települést tártak fel. A szórt szerkezetű háztartási egységek szintén a Bársonyos-patak mentén helyezkedtek el, de 180–200 m-re egymástól. A kiterjedt, 100–120 m-es területen elterülő háztartás központját valószínűleg egy nagyobb alapterületű, cölöpszerkezetes felszíni építmény és

egy hatoszlopos, földbe mélyített épület jelentette, ezektől 40 m-re, északra és délre helyezkedett el egy-egy nagyobb és két-két kisebb, hulladékkal feltöltődött agyagnyerő gödör. Ugyanilyen távolságra ásták le a négyzetes tüzelőhelyeket, szintén É–D-i sorokban, de egy csoportban, elkülönülve az egyéb jelenségektől. Az agyagnyerő gödröktől további 30–40 m-re, egy kisebb, oszlophely nélküli vagy kétoszlopos épület és körülötte tárolóvermek egészítették ki a háztartási egységet.

A funkcionális elemzés alapján Hernádvécсэн a különböző háztartási tevékenységeket eltérő helyen végezték. Az élelem elkészítése, elfogyasztása és a textilművesség szintén összefüggést mutat, itt azonban ezek a földfelszíni és a hatoszlopos épületekben zajlottak. Az épületek hulladékát a tőlük 35–40 m-re leásott agyagnyerő gödrökbe dobták. A kétoszlopos, kisebb épületek leletanyaguk alapján az élelem-előkészítés és esetleg egyéb ipari tevékenység helyszínéként szolgáltak, a környezetükben feltárt vermeket pedig tárolásra használták (11. kép).

Hernádvécсэн tehát tevékenységek szerint elkülönülő térhasználatról számolhatunk. A háztartásokat viszont, Garadna-Kovács-tanyához hasonlóan, ugyanazon a zónán belül újították meg, határuk tehát idővel nem módosult.

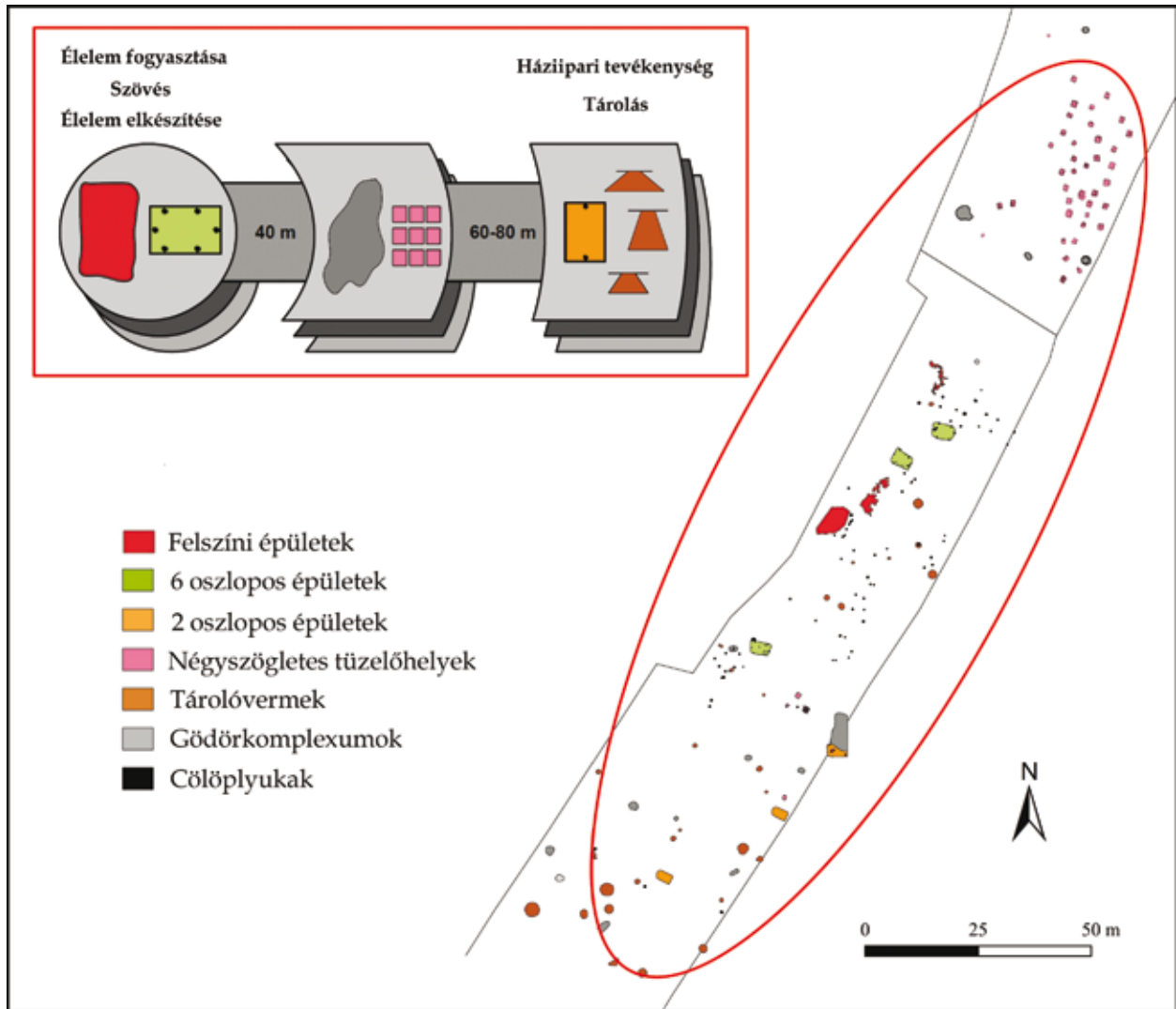
Összegzés

A tanulmány a római császárkori Przeworsk-kultúra Magyarország területén feltárt településeinek legújabb kutatási eredményeit foglalta össze.

A lengyelországi törzsterülettel rendelkező Przeworsk-kultúra a Kárpát-medencében a markomann háborúk korában és az azt követő évtizedekben érte el legnagyobb kiterjedését: délkeleti irányban a daciai limes, dél felé az alföldi szarmata területek felé élesen lehatárolható a kiterjedése, míg nyugatra, a kvád településterület irányába a határ pontosan egyelőre nem rajzolható meg. A gyér számú, hamvasztásos sírmaradvánnyal szemben, melyek nagy része a Kr. u. 2. század második fele és a 3. század első fele közé keltezhető, a településeken az élet a késő császárkorban is követhető, egyes lelőhelyek a Kr. u. 4. század utolsó harmadát is megérték.

A mezőgazdaságból élő településeket földbe mélyített, a germán Barbaricumra jellemző oszlopszerkezetes épületek, tárolóvermek, nagyméretű, hulladékkal feltöltött gödörkomplexumok és négyszögletes, nem meghatározható funkciójú tüzelőhelyek alkották, melyek települési egysé-

¹⁴⁸ A vizsgálatról és a módszertanról részletesen: Soós 2015; Soós 2016. és Soós Eszter: *Nagy felületen kutatott horizontális települések elemzése statisztikai és térinformatikai módszerrel. Esettanulmány a 3-as sz. főút mentén előkerült Przeworsk (Kr. u. 2–4. század) telepek alapján* (konferenciaelőadás.) Elhangzott: Innovatív térinformatikai fejlesztések és lehetőségek a régészetben. Lakitelek 2016. október 13–14.

11. kép. A térhasználat Hernádvécse-Nagy-rét, 4-5. lelőhelyeken
 Fig. 11. Occupation patterns at Hernádvécse-Nagy-rét, Sites 4-5

geket alkotva, sorban helyezkedtek el vízfolyások mentén. Leletanyagukban a germán hagyományú, kézzel formált, fekete, fényezett, finom, fogyasztási vagy díszítési célú edényeket és a durva, kézzel formált főzőedényeket már a Kr. u. 2. század második felétől-végétől fazekasműhelyekben előállított, gyorskorongolt áruval egészítették ki. Tárolás céljára nagyméretű hombárok szolgáltak.

A leletanyag alapján a Przeworsk-településen élők elsősorban Pannonia provincia felé tartottak fent kereskedelmi vagy cserekapcsolatokat. A szomszédos szarmata és kvád területek anyagi kultúrájának hatása nem annyira import tárgyakon, hanem a kerámiaművességben bizonyos formai és díszítési jegyek megjelenésében figyelhető meg.

IRODALOM

ALMÁSSY, KATALIN

- 2001 New data on the Celto-Dacian relationship in the Upper Tisza Region. In: Istvánovits, E.–Kulcsár, V. (eds): *International Connections of the Barbarians of the Carpathian Basin in the 1st–5th centuries A.D.*, Aszód–Nyíregyháza, 45–55.
- 2009 Celts and Dacians (?) in the Great Hungarian Plain: 1st c. BC – 1st c. AD. In: Salač, V.–Bemmann, J. (Hrsg.): *Mitteleuropa zur Zeit Marbods. Tagung Roztoky u Křivoklatu 4.-8. 12.- 2006. Anlässlich des 2000 jährigen Jubiläums des römischen Feldzuges gegen Marbod.* Praha–Bonn, 251–268.

ARDELEANU, MARIUS

- 2014 Imports of terra sigillata in the Upper Tisza Basin. Statistic view and historical remarks. *Anodos. Studies of the Ancient World.* Trnava, 11/2011 9–20.

BARKÓCZI, LÁSZLÓ

- 1988 Pannonische Glasfunde in Ungarn. *Studia Archaeologica* (Budapest) 9.

BENINGER, EDUARD

- 1937 Die germanischen Bodenfunde in der Slowakei. Leipzig.

BÓNA ISTVÁN

- 1986 Szabolcs-Szatmár megye régészeti emlékei I. In: Németh P. (szerk.): *Szabolcs-Szatmár megye műemlékei.* Budapest, 15–91.
- 1993 A honfoglalás előtti kultúrák és népek. In: Cservenyák L. (szerk.): *Szabolcs-Szatmár-Bereg megye monográfiája. I. Nyíregyháza*, 63–137.

BÓNIS ÉVA

- 1970 A brigetói sávós kerámia (Die streifenverzierte Keramik aus Brigetio). *Folia Archaeologica* (Budapest) 21, 71–90.

BUDINSKÝ-KRIČKA, VOJTECH–LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ, MÁRIA

- 1990 A late 1st century B.C.–2nd century A. D. cemetery at Zemplín. *Slovenská archeológia* (Bratislava) 38, 245–344.

COCIȘ, SORIN

- 2004 Fibulele din Dacia Romană. The Brooches from Roman Dacia. *Bibliotheca Ephemeris Napocensis* (Cluj-Napoca) 3.

COCIȘ, SORIN–BĂRCA, VITALIE

- 2014 The “Sarmatian” brooches (headknob and full catchplate variant, Almgren Group VII, Series I) in the Dacia province and the Barbarian environment of the Tisza River Basin. *Dacia. Revue d’archéologie et d’histoire ancienne* (București) 58, 189–214.

COTTAM, SALLY–PRICE, JENNIFER

- 1998 *Romano-British glass vessels: A handbook.* York.

CSENGERI PIROSKA

- 2015 Középső neolitikus telepnyomok Mezőzombor-Községi temető lelőhelyről (Middle Neolithic settlement remains from Mezőzombor-Községi temető [North-eastern Hungary]). *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* (Miskolc) 54, 39–78.

CSENGERI PIROSKA–PUSZTAI TAMÁS

- 2008 Császárkori germán település a Hernád völgyében (Előzetes jelentés a Garadna-elkerülő út, 1. lelőhelyen végzett feltárásról) [Germanic (Vandal) settlement of the Roman Period from the Hernád Valley (Northeastern Hungary). Preliminary report on the excavation at Garadna-elkerülő út, site No. 1]. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* (Miskolc) 47, 89–106.

DARÓCZI-SZABÓ MÁRTA

- 2009 Garadna-Elkerülő út 1. lelőhely (Garadna-Kovács tanya) germán állatsontjainak vizsgálata [Analysis of German animal remains from Garadna-Elkerülő út 1. Site (Garadna-Kovács tanya)]. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* (Miskolc) 48, 335–355.

DÉVAI KATALIN

- 2012 Késő római temetkezések üvegmellékletei Pannoniában. Üvegedények a mai Magyarország területéről I. Doktori disszertáció. ELTE BTK Budapest.
- 2013 Terminológiai alapfogalmak régészeti korú üvegtárgyak elemzéséhez. *Dissertationes Archaeologicae* (Budapest) 3/1, 85–112.

DINNYÉS ISTVÁN

- 1991 A hévízgyörki szarmata sírok. (Sarmatian graves from Hévízgyörk). *Studia Comitatus* (Szentendre) 22, 145–201.

DROBERJAR, EDUARD

- 1997 Studien zu den germanischen Siedlungen der älteren römischen Kaiserzeit in Mähren. Praha.
- 2012 Římské kolínkovité spony v Čechách. Römische Kniefibeln in Böhmen. (Archeologické výzkumy v jižních Čechách 25) *České Budějovice*, 119–131.

GABLER DÉNES

- 1968 Terra sigillaták a Kelet-Pannóniával szomszédos Barbaricumban. A Barbaricum importjának néhány kérdése. *Archaeologiai Értesítő* (Budapest) 95, 211–242.
- 2001 Terra sigillata-Funde aus der sarmatischen Siedlung Dunakeszi-Alagi major. *Slovenská archeológia* (Bratislava) 19, 119–138.

GABLER DÉNES–VADAY ANDREA

- 1992 Terra Sigillata im Barbaricum zwischen Pannonien und Dacien, II. Teil. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* (Budapest) 44, 83–160.

GINDELE, ROBERT

- 2004 Probleme privind ceramica dacică și germanică din așezările din nord-vestul României. *Satu Mare-Studii și Comunicări* 17–21, 2000–2004, 71–88.
- 2010 Die Entwicklung der kaiserzeitlichen Siedlungen im Barbaricum im nordwestlichen Gebiet Rumäniens. *Satu Mare*.
- 2013a Die Problematik der barbarischen Siedlungen im Nordwesten Rumäniens zwischen der Gründung der Provinz Dakien und den Markomannenkriegen. *Ephemeris Napocensis* (Cluj-Napoca) 23, 11–30.
- 2013b Neue Forschungen zur römerzeitlichen Keramikherstellung im Barbaricum– das Zentrum von Medieșu Aurit-Șuculeu. Ein kurzer Vorbericht. In: *Keramikherstellung in Osteuropa: Spätromische Zeit – Frühmittelalter – Neuzeit. Materialien des Feldseminars an der Basis der Expedition bei Vojtenki, 17.–19. September 2012. (Ostrogothica Heft 2.)* Charkov, 95–105.
- 2014 Die Siedlung in Moftinu Mic – Merli tag. Probleme im Zusammenhang mit den Markomannenkriegen in den Siedlungen im Nordwesten Rumäniens. In: *Cociș, S. (Hrsg.): Archäologische Beiträge. Gedenkschrift zum hundertsten Geburtstag von Kurt Horedt. Patrimonium Archaeologicum Transylvanicum, Volume 7.* Cluj-Napoca, 139–152.
- 2015 Roman Period Barbarian settlements in Partium (Northwestern Romania). *Hungarian Archaeology online* (2015) Spring.
- 2015b Die römerzeitlichen Barbarensiedlungen von Livada/Ciuperceni- PV-Anlage GPSP Solaris und Supuru de Sus-Togul lui Cosmi. Neue Angaben bezüglich der rechteckigen Gruben mit gebrannten Wänden aus dem 2. - 5. n. Chr. im oberen Theiß-Becken. *Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne* (București) 59, 83–126.

GINDELE, ROBERT–ISTVÁNOVITS, ESZTER

- 2009 Die römerzeitliche Siedlung von Csengersima-Petea. *Satu Mare*.
- 2011 Die römerzeitlichen Töpferöfen von Csengersima-Petea. *Satu Mare*.

GODŁOWSKI, KAZIMIERZ

- 1984 „Superiores Barbari“ und die Markomannenkriege im Lichte archäologischer Quellen. *Slovenská archeológia* (Bratislava) 32/2, 327–346.
- 1992 Die Chronologie der jüngeren und späten Kaiserzeit in den Gebieten südlich der Sudeten und Karpaten. In: *Godłowski, K.–Madyda-Legutko, R. (Hrsg.): Probleme der Relativen und Absoluten Chronologie ab Latène Zeit bis zum Frühmittelalter. Materialien des III. Symposium. Grundprobleme der Frühgeschichtliche Entwicklungen im nördlichen Mitteldonauegebiet.* Krakow – Karniowice 3.–7. dezember 1990. Kraków, 23–54.
- 1993 Die Barbaren nördlich der Westkarpaten und das Karpatenbecken–Einwanderungen, politische und militärische Kontakte, *Specimina Nova* 9/1, 65–89.

GROH, STEFAN–SEDLMAYER, HELGA

- 2002 Forschungen im Kastell Mautern-Favianis. Die Grabungen der Jahre 1996 und 1997. *Der römische Limes in Österreich* (Wien) 42.

GYALAI ZSÓFIA

- 2009 Garadna-Elkerülő út, 1. lelőhely Terra sigillata leletanyaga. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* (Miskolc) 48, 357–366.
- 2012 Borsod-Abaúj-Zemplén megye terra sigillata leletei. A terület etnikai viszonyai és kereskedelmi kapcsolatai a római luxuskerámia tükrében. *Szakdolgozat. Szegedi Tudományegyetem, Szeged*.

HORVÁTH FRIDERIKA

- 2009 Nagyút-Göboly-járás II. A terra sigillata anyag időrendje a szarmata telepen. Nagyút-Göboly-járás II. Die Chronologie der terra sigillaten in der sarmatischen Siedlung. In: *Szabó A. (szerk.): Ripam Omnem Quaesivit. Pécs-Paks*, 101–126.

HULLÁM DÉNES

- 2012 A Przeworsk-kultúra hamvasztásos temetkezéseinek időrendi vizsgálata a Kárpát-medence északkeleti részén. In: *Petkes Zs. (szerk.): Hadak Útján XX. A Nép-vándorlásokor Fialat kutatóinak XX. Összejövetelének konferencia-kötete.* Budapest-Szigethalom 2010. október 28–30. Budapest, 83–97.

ISINGS, CLASINA

- 1957 Roman glass from dated finds. *Archaeologica Traiectina* II, Edita ab Academiae Rheno-Traiectinae Institutio Archaeologica. Groningen-Djakarta.

ISTVÁNOVITS ESZTER

- 1990 A Felső-Tisza-vidék legkorábbi szarmata leletei. 2–3. századi sírok Tiszavasváriból. A Jósza András Múzeum Évkönyve (Nyíregyháza) 27–29, 1984–1986, 83–133.
- 1993 Az apagyai császárkori telep. A Jósza András Múzeum Évkönyve (Nyíregyháza) 33–35 (1990–1992) 9–33.
- 1997 Some data on the ethnical and chronological determination of the Roman Age population of the Upper Tisza Region. *Acta Musei Porolissensis* (Zalău) 21, 717–742.

ISTVÁNOVITS ESZTER–KULCSÁR, VALÉRIA

- 2002 Csata a szarmata viseletben és a temetkezési rítusban (Buckles in the Sarmatian costume and burial rite). A Jósza András Múzeum Évkönyve (Nyíregyháza) 44, 95–112.
- 2006 Az első szarmaták az Alföldön. (Gondolatok a Kárpát-medencei jazig foglalásról) [The first Sarmatians in the Great Hungarian Plain. (Some notes on the Jazygian immigration into the Carpathian Basin)]. A Jósza András Múzeum Évkönyve (Nyíregyháza) 48, 203–236.
- 2017 Sarmatians. History and Archaeology of a forgotten People. *Monographien des RGZM Band 123*.
- 2018 „...Aligha állhat nekik bármely csatarend ellent.” Egy elfelejtett nép, a szarmaták. Nyíregyháza–Szeged, 2018.

JUREČKO, PAVEL

- 1983 Príspevok k riešeniu problematiky osídlenia východného Slovenska v dobe rímskej. *Historia Carpatica. Zborník Východoslovenského múzea v Košiciach* (Košice) 14, 277–384.

KACZANOWSKI, PIOTR

- 1995 Klasyfikacja grotów broni drzewcowej kultury przeworskiej z okresu rzymskiego. *Klasyfikacje Zabytków Archeologicznych I. Kraków*.

KAMINSKÁ, L'UBOMÍRA

- 2005 Dve fázy Osídlenia z doby rímskej v Čičarovciach. *Zwe Besiedlungsphasen aus der römischen Kaiserzeit in Čičarovce. Východoslovenský pravek* (Košice) 7, 57–82.

KELEMEN MÁRTA

- 1980 Római kori fazekaskemencék Balatonfűzfőn (Töpferöfen aus der Römerzeit in Balatonfűzfő). *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* (Veszprém) 15, 49–72.

KOBÁLY JÓZSEF

- 1998 A Przeworsk kultúrához tartozó harcossírok és fegyverleletek Kárpátalján (Römerzeitliche Waffenbestattungen in der Karpatoukraine und die Barbarenangriffe auf den Limes). A Jósza András Múzeum Évkönyve (Nyíregyháza) 39–40, 113–134.

KOLNÍK, TITUS

- 1962 Nové sídliskové nálezy z doby rímskej na Slovensku. *Archeologické rozhledy* (Praha) 14, 344–386, 371–380, 385–397.
- 1998 Haus und Hof im quadischen Limesvorland. In: Leube, A. (Hrsg.): *Haus und Hof im östlichen Germanien*. Bonn, 144–159.

KOLNÍK, TITUS–VARSÍK, VLADIMÍR–VLADÁR, JAN

- 2007 Branč. Germánska osada z 2. až 4. storočia. Eine germanische Siedlung vom 2. bis zum 4. Jahrhundert. *ASM Catalogi X. Nitra*.

KONTNY, BARTOSZ

- 2008 The war as seen by an archaeologist. Reconstruction of barbarian weapons and fighting techniques in the Roman Period basen on the analysis of graves containing weapons. The case of the Przeworsk culture. *Journal of Roman Military Equipment Studies* 16, 107–145.

KOTIGOROSKO, VYACHESLAV

- 1995 Ținuturile Tisei Superioare în veacurile III. i.e.n. – IV. i.e.n. (Perioadele La Tène și romană). *Biblioteca Thracologica XI. București*.
- 2009 Mala Kopanya. Mala Kopania. *Micromonografie. Kismonográfia. Korotka Monografiia. Mini-Monograph. Satu Mare*.

KOTIGOROSKO, VYACHESLAV–PROHNENKO, IGOR–CIUBOTĂ, VIOREL–GINDELE, ROBERT–MARTA, LIVIU

- 2004 Necropola așezării fortificate de la Malaia Kopania. The Necropolis of Malaia Kopania Fortified Settlement. In: *Studii și Comunicări Satu Mare*, 17–21/I, 59–70.

KOVRIK, ILONA

- 1937 Die Haupttypen der kaiserzeitlichen Fibeln in Pannonien. Budapest.

KREKOVIČ, EDUARD

- 1992 Zur Datierung der Fürstengräber der römischen Kaiserzeit in der Slowakei. In: *Probleme der relativen und absoluten Chronologie ab Laténezeit bis zum Frühmittelalter*. Krakow, 55–68.

KULCSÁR VALÉRIA

- 1997 Császárkori telepátások a 2. számú főút nyomvonalában. (Előzetes jelentés). *Pest Megyei Múzeumi Füzetek* 4, 374–377.
- 2004 Germanic settlement of Imperial Age near Vác. *Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied* (Nitra) 36, 229–241.

KULCSÁR, VALÉRIA–HORVÁTH, FRIDERIKA

- 2002 Die Terra Sigillata Funde der kaiserzeitlichen Siedlung Vác-Csörögi-rét im Barbaricum. In: Rajtár, J.–Pieta, K.–Kuzmová, K. (eds): Zwischen Rom und dem Barbaricum. Festschrift für Titus Kolník zum 70. Geburtstag. Nitra, 313–324.

KUZMOVÁ, KLÁRA

- 2014 Roman Pottery in Barbaricum: the case of terra sigillata in north-eastern part of the Carpathian Basin (Eastern Slovakia). *Anodos. Studies of the Ancient World*. Trnava, 11/2011, 171–184.

KUZMOVÁ, KLÁRA–RÁKOS, JÁN

- 2016 Roman provincial products from the native settlement of the Przeworsk culture at Trstené pri Hornáde (Eastern Slovakia). *Anodos. Studies of the Ancient World*. Trnava, 12/2012, 163–172.

LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ, MARIA

- 1969 Römerzeitliche Siedlungskeramik in der Südostslowakei. *Slovenská Archeológia (Bratislava)* 17/2, 403–502.

- 1992 Chronologie der römischen Kaiserzeit in der Ostslowakei. In: Godłowski, K.–Madyda-Legutko, R. (Hrsg.): Probleme der Relativen und Absoluten Chronologie ab Laténe zeit bis zum Frühmittelalter. Materialien des III. Symposium. Grundprobleme der Frühgeschichtliche Entwicklungen im nördlichen Mitteldonaugebiet. Krakow – Karniowice 3.–7. dezember 1990. Kraków, 75–80.

LEUBE, ACHIM

- 2009 Studien zur Wirtschaft und Siedlung bei den germanischen Stämmen im nördlichen Mitteleuropa während des 1. bis 5/6. Jh n. Chr. *Römisch-Germanischen Forschungen Band 64*. Mainz am Rhein.

LUŠTIKOVÁ, LUCIA

- 2007 Dácka Keramika na území Slovenska. *Dacian Ceramics in Slovakia. Východoslovenský Pravek* 8, 77–95.

- 2013 Šebastovce-Barca, keramika doby rímskej. *Šebastovce-Barca, Keramik der Römerzeit. Študijné zvesti archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied (Nitra)* 54, 91–110.

MAÇZYŃSKA, MAGDALENA

- 2001 Einige Fibeln südlicher Herkunft im Hortfund von Łubiana in Pommern. In: Istvánovits, E.–Kulcsár, V. (eds): *International Connections of the Barbarians of the Carpathian Basin in the 1st–5th centuries A.D. Proceedings of the international conference held in 1999 in Aszód and Nyíregyháza, Aszód–Nyíregyháza*, 77–93.

MADYDA-LEGUTKO, RENATA–RODZIŃKA-NOWAK, JUDYTA

- 2012 Interkulturelle Beziehungen der Bevölkerung der Przeworsk-Kultur in der Karpatenzone am Übergang von der frühen zu der jüngeren römischen Kaiserzeit am Beispiel des Gräberfeldes von Prusiek, Fst. 25, Gde. Sanok. *Interkulturální vztahy lidu Przeworské Kultury v Karpatské oblasti na přelomu starší a mladší doby římské na příkladu pohřebiště v Prusieku, lok. 25, obec Sanok. Přehled výzkumů (Brno)* 53/1, 75–87.

MADYDA-LEGUTKO, RENATA–RODZIŃSKA-NOWAK, JUDYTA–ZAGÓRSKA-TELEGA, JOANNA

- 2013 New data concerning the cultural situation in the basin of the Upper San River during the Roman Period (*Új adatok a Felső-San-vidék római kori kulturális helyzetéhez*). *A Jósa András Múzeum Évkönyve (Nyíregyháza)* 55, 409–422.

MASEK ZSÓFIA

- 2012 Római császárkori települések Kántorjánosi és Pócspetri határában. *Kaiserzeitliche Siedlungen in den Gemarkungen von Kántorjánosi und Pócspetri*. In: Szabó, Á.–Masek Zs. (szerk.): *Ante viam stratam. A Magyar Nemzeti Múzeum megelőző feltárásai Kántorjánosi és Pócspetri határában az M3 autópálya nyírségi nyomvonalán*. Budapest, 179–342.

- 2016 The transformation of Late Antique comb types on the frontier of the Roman and Germanic world – Early medieval antler combs from Rákóczihalva (County Jász-Nagykun-Szolnok, Hungary). *Antaeus. Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum (Budapest)* 34, 105–172.

MERCZI MÓNKA

- 2011 Térdfibulák Komárom–Esztergom megyéből. *A Komárom–Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei* 17, 7–80.

- 2012 A Budaörs–Kamaraerdei dűlőben feltárt római vicus fibulái. In: Ottományi K. (szerk.): *Római vicus Budaörsön*. Budapest, 473–528.

OLEŹDKI, MAREK

- 1992 Die Fibeln vom Typ Almgren 43 als Zeugnisse für die Anwesenheit eingewanderter Viktovalen im mittleren Donauraum. *Prähistorische Zeitschrift (Berlin)* 67/1, 90–111.

- 1999 Kultúra przeworska w dorzeczu górnej Cisy. *Zarys problematyki. The Przeworsk Culture in the Upper Tisza basin. Outline of problems. Prace i Materiały (Łódź)* 41, 137–159.

- 2001 The Upper Tisza Basin in the Roman Period. Remarks on settlements and cultural changes. In: Tejral J. (Hrsg.): *Das mitteleuropäische Barbaricum und die Krise des römischen Weltreiches im 3. Jahrhundert*. Brno, 105–136.

- 2014 The Przeworsk culture and the problem of dating of the beginnings of the Blažice–Bereg culture. *Kultura przeworska a zagadnienie datowania początków kultury Blažice-Bereg*. In: Komoróczy, B. (Hrsg.): *Sociální diferenciacie barbarských komunit ve světle nových hrobových, sídlištních a sběrových nálezů* (Archeologie barbarů 2011). *Soziale Differenzierung barbarischer Gemeinschaften im Lichte der neuen Grab-, Siedlungs- und Lesefunde* (Archäologie der Barbaren 2011) Brno, 317–334.
- 2017 The problems connected with the identification and localisation of the Suebian tribe of Buri. *Ephemeris Napocensis* (Cluj-Napoca) 27, 187–196.
- OTTOMÁNYI KATALIN
2012 Római vicus Budaörsön (Der römische vicus von Budaörs). *Régészeti tanulmányok*. Budapest.
- PÁRDU CZ MIHÁLY
1957 Római császárkori lelet Miskolcon (Siedlung aus der römischen Kaiserzeit in Miskolc). *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* (Miskolc) 1, 45–59.
- PÁRDU CZ MIHÁLY–KOREK JÓZSEF
1958 Császárkori telep Ózdon. *Archaeologiai Értesítő* (Budapest) 85, 18–36.
- PEŠKAR, IVAN
1972 Fibeln aus der römischen Kaiserzeit in Mähren. Praha.
- PIETA, KAROL
1999 Anfänge der Völkerwanderungszeit in der Slowakei. (Fragestellungen der Zeitgenössischen Forschung). In: Tejral, J.–Pilet, C.–Kazanski, M. (eds): *L'Occident romain et l'Europe centrale au début de l'époque des Grandes Migrations*. Spisy AÚ-SAV ČR Brno, 171–190.
- 2010 Die keltische Besiedlung der Slowakei. Jüngere Latènezeit. ASM XII. Nitra.
- PINTYE GÁBOR
2009 A Kárpát-medencei szarmata települések csontfésűi (Die Beinkämme der Sarmatensiedlungen im Karpatenbecken). *Archaeologiai Értesítő* (Budapest) 134, 165–196.
- 2010 Császárkori településrészlet Beregből: Mol 49. lelőhely (Beregdaróc-Zsid). *Gesta* 9, 98–152.
- SALAMON ÁGNES
1966 Észak-Magyarország császárkori történetének kutatása. *AntTan* 13, 84–87.
- 1970 Zalkod-Jakab domb. Kaiserzeitliche Siedlung. *Antaeus Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum* (Budapest) 1, 143–144, Taf. 31.
- SALAMON ÁGNES–TÖRÖK GYULA
1960 Funde von Nordost-Ungarn aus der Römerzeit. *Folia Archaeologica* 12, Budapest 145–172.
- SOÓS ESZTER
2011 Császárkori ipari (?) tevékenység nyomai a Hernád völgyében. The signs of Roman Age Industry in the Hernád-valley. *Archeometriai Műhely* 2011/4, 329–336.
- 2014 Garadna–Kastély zug. A római császárkori germán településrészlet újraértékelése. Garadna–Kastély zug. Reassessment of a germanic settlement from the Roman Age. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* (Budapest) 121–152.
- 2015 A Hernád-völgy településtörténete a Kr. u. 1-4/5. században. Doktori disszertáció ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, Budapest.
- 2016 Settlement history of the Hernád Valley in the 1st to 4/5th centuries AD (Thesis abstract). *Dissertationes Archaeologicae Ser. 3. No. 4*, 449–466.
- 2017 Przeworsk település részlete a Zemplén lábánál. Adatok a Przeworsk-kvád kapcsolatokhoz. Settlement Remains of Przeworsk Culture in Zemplén Mountains (northern Hungary). New Data about Przeworsk-Quad Relations. In: Merva Sz. (szerk.), *Hadak útján XXII. A népvándorlaskor fiatal kutatóinak XXII. konferenciája*. Visegrád, 2012. október 2–4. (Assembly of Young Scholars on the Migration Period XXII Visegrád, October 2–4, 2012) *Altum Castrum. A visegrádi Mátyás Király Múzeum füzetei* 9. Visegrád, 17–56.
- SOÓS, ESZTER–BÁRÁNY, ANNAMÁRIA–KÖHLER, KITTI–PUSZTAI, TAMÁS
2017 Settlement and graves from Hernádvécse (NE-Hungary) in the 5th century AD: relation of living space and burial place in the Hun Period. Kr. u. 5. századi telep és temetkezések Hernádvécséről: adatok a lakóhely és a temetkezések kapcsolatához a hun korban. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 56, 49–98.
- in press Becsételt díszítésű kerámia a magyarországi Przeworsk településeken: a „Bereg-kultúra” értelmezése. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* (Budapest)
- SOÓS, ESZTER–TANKÓ, KÁROLY
2018a Late Roman Period Quad settlement in Pásztó–Csontfalva. In: Borhy, L.–Dévai, K.–Tankó, K. (eds): *Celto – Gallo – Roman Studies of the MTA-ELTE Research Group for Interdisciplinary Archaeology*. Budapest, 281–301.
- 2018b An Attempt at Interpretation of the La Tène and Roman Period Settlement Finds from Szilvásvárad in Northeast-Hungary. In: Berecki, S.–Rustoiu, A.–Egri, M. (eds): *Iron Age Connectivity in the Carpathian Basin. Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureş 13–15 October 2017*. Cluj-Napoca, 77–90.

SÓSKUTI KORNÉL–WILHELM GÁBOR

- 2014 Felgyő-Kettőshalmi dűlőben (20/77, Nr. 85. lelőhely) feltárt szarmata településrészlet római eredetű leletanyaga. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve (Szeged) Új folyam 1, 61–100.

STANCIU, IOAN

- 1995 Contribuții la cunoașterea romane in bazinul Mijlociu și inferior al Răului Someș. *Ephemeris Napocensis* (Cluj-Napoca) 15, 139–226.

ŠVAŇA, KAMIL

- 2011 The influence of roman provincial pottery manufacture on the production of the suebic wheel-made Pottery. In: Kuzmová, K. (ed.): *The Phenomena of cultural borders and border cultures across the passage of time (from the Bronze Age to Late Antiquity)*. Dedicated to the 375th Anniversary of Universitas Tyrnaviensis. Trnava, 22–24 October 2010. *Anodos. Studies of the Ancient World*. Trnava, 10/2010, 283–294.

TANKÓ KÁROLY

- 2010 La Tène ceramic technology and typology of settlement assemblages in Northeast Hungary (3rd–2nd Century B.C.). In: Bereczki S. (eds): *Iron Age Communities in the Carpathian Basin*. Proceedings of the international Colloquium from Târgu Mureș 9–11 Oktober 2009. Cluj-Napoca, 321–331.

TEJRAL, JAROSLAV

- 1992 Einige Bemerkungen zur Chronologie der späten römischen Kaiserzeit in Mitteleuropa. In: Godłowski, K.–Madyda-Legutko, R. (Hrsg.): *Probleme der Relativen und Absoluten Chronologie ab Latène zeit bis zum Frühmittelalter*. Materialien des III. Symposium. Grundprobleme der Frühgeschichtliche Entwicklungen in nördliche MittelDonau Gebiet. Krakow, 227–248.
- 2008 Ke zvláštnostem sídlištního vývoje v době římské na území severně od středního Dunaje. Zu den Besonderheiten der kaiserzeitlichen Siedlungsentwicklung nördlich des mittleren Donauraumes. In: Droberjar, E.–Komoróczy, B.–Vachútová, D. (eds): *Barbarská Sídliště*. Chronologické, ekonomické a historické aspekty jejich vývoje ve nových archeologických výzkumů (Archeologie barbarů) Brno, 67–98.

VADAY, ANDREA

- 1989 Die sarmatischen Denkmäler des Komitats Szolnok. Ein Beitrag zur Archäologie und Geschichte des sarmatischen Barbaricums. *Antaeus Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum* (Budapest) 17–18.
- 1996 Roman Period Barbarian Settlement at the Site of Gyoma 133. In: Vaday, A.–Bartosiewicz, L.–Berecz, K.–Choyke, A. M.–Medzihradzky, Zs.–Pusztá, S.–Székely, B.–Vicze, M.–Vida, T.: *Cultural and Landscape Changes in South-East Hungary II.: Prehistoric, Roman Period Barbarian and Late Avar Settlement at Gyoma 133 (Békés Country Microregion)*. *Archaeologia* 5. Budapest, 51–307.
- 1998 Kereskedelem és gazdasági kapcsolatok a szarmaták és a rómaiak között. In: Havassy P. (szerk.): *Jazigok, roxolánok, alánok*. Szarmaták az Alföldön. Gyulai Katalógusok 6. Gyula, 117–143.

VADAY, ANDREA–KULCSÁR, VALÉRIA (ВАДАИ, АНДРЕА Х.–КУЛЬЧАР, ВАЛЕРИЯ)

- 1984 К вопросу о так называемых сарматских пряжках. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* (Budapest) 36, 239–261.

VAKULENKO, LIANA

- 1998 One-piece fibulae with chord in high position and inverted foot (Almgren 158) and aspects of the chronology of the Roman Age sites in the Transcarpathian Ukraine. In: Kunow, J. (Hrsg.): *100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren*. Internationale Arbeitstagung 25.–28. Mai 1997 Kleinmachnow, Land Brandenburg. *Forschungen zur Archäologie im Land Brandenburg* 5, Wunsdorf, 241–247.
- 2008 The eastern Carpathians in the Late Roman Period. *Acta Archaeologica Carpathica* (Kraków) 42–43, 141–183.

VARSIK, VLADIMIR

- 1999 Ländliche Besiedlung im Hinterland des Kastells Gerulata. Siedlung der autochtonen Bevölkerung in Rusovce. *Roman Frontier Studies XVII/1997*. Zaláu, 629–642.
- 2011 Germánske osídlenie na východnom predpolí Bratislavy. Sídlišká z doby rímskej v Bratislave-Trnávke a v okolí. *Archaeologica Slovaca Monographiae* Tom. XVIII. Nitra.

VÉGH KATALIN

- 1964 Koracsászárkori település maradványa a miskolci Szabadság téren (Frühkaiserzeitliche Siedlungsreste auf dem Szabadság tér in Miskolc. The relic of a settlement from the late period of the empire [Miskolc]). *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* (Miskolc) 4, 45–62.
- 1975 Régészeti adatok Észak-Magyarország I–IV. századi történetéhez (Archäologische Beiträge zur Geschichte Nordostungarn im I–IV. Jh. u. Z.). *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* (Miskolc) 13–14, 65–130.
- 1985 Császárkori telep Észak-Magyarországon (Kaiserzeitliche Siedlung in Nordungarn). *Archaeologiai Értesítő* (Budapest) 112, 92–108.

- 1989 Császárkori telep Miskolc-Szirmán (Kaiserzeitliche Siedlung in Miskolc-Szirma). A Herman Ottó Múzeum Évkönyve (Miskolc) 27, 463–500.
- 1999 Császárkori telep Szirmabesenyőn (Eine Siedlung aus der Kaiserzeit in Szirmabesenyő). A Herman Ottó Múzeum Évkönyve (Miskolc) 37, 181–223.
- VÖRÖS ISTVÁN–SOÓS ESZTER
- 2014 Észak-magyarországi császárkori települések archeozoológiai vizsgálata (Archaeozoological investigation of Imperial Age settlements from North-Hungary). *Communicationes Archaeologicae Hungariae* (Budapest) 153–168.

NEW ADVANCES IN THE RESEARCH OF THE GERMANIC PRZEWORSK CULTURE OF THE ROMAN PERIOD IN HUNGARY

ESZTER SOÓS

Discussed in this study are the new advances made in the research on the settlements of the Roman-period Przeworsk culture in Hungary.

With its core territory in Poland, the Przeworsk culture reached its greatest extent in the Carpathian Basin during the Marcomannic Wars and in the ensuing decades: its distribution stretched to the Dacian *limes* in the south-east, it had a well-defined boundary with the Sarmatian lands on the Hungarian Plain in the south, while the culture's western boundary with the Quadic territory remains uncertain. In contrast to the scattered sites with a few cremation burials whose majority can be dated between the later second and the earlier third century AD, life on the settlements extending densely along various watercourses can be traced up to the late Roman period, with some settlements remaining occupied up to the final third of the fourth century AD.

The settlements characterised by the sunken-floor, timber-framed buildings, storage pits, large pit complex-

es filled with refuse and rectangular hearths of uncertain function typical for the Barbaricum were occupied by farming communities. These settlements generally form chains along watercourses. The finds from these settlements include hand-thrown, black polished fine wares for food consumption and festive occasions as well as coarse hand-thrown cooking vessels, alongside vessels turned on a fast wheel made in pottery workshops that appeared from the second half or close of the second century AD. Large storage jars served for storing various commodities.

On the testimony of the finds, the occupants of the Przeworsk settlements principally maintained trade and exchange relations with the province of Pannonia. The impact of the material culture of the neighbouring Sarmatian and Quadic lands is evidenced by certain formal traits and ornamental motifs of the pottery, rather than by imported articles.